

Zenbait ezaugarri araberaren definiziorako¹

Some characteristics for the definition of Alavese

Iker Ondartza Padierna*

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

ABSTRACT: In this work, we discuss the Basque dialect that was spoken —and is spoken— in Araba. In recent years, much progress has been made in this field, which has helped to clarify the development of the western dialects of Euskal Herria and especially that of Araba. Even so, the dialect of Araba remains undefined. The objective of this work is to advance in the linguistic and geographical definition of the Alavese dialect. We begin with what has been said about the Basque language in Araba (§ 1), with a brief review of the main ideas on this topic and the presentation of the focal points of the study and the corpus. Next, we analyze the linguistic characteristics, classifying them into 4 main groups: the characteristics of the Old Western Basque (§ 2.1), the characteristics that link the Basque language of Araba with the Biscayan dialect (§ 2.2), the distinguishing characteristics (§ 2.3), and the exclusive characteristics of the dialect itself (§ 2.4). Finally, we present the conclusions drawn from the analysis, defined accordingly by choosing several characteristics and locating them geographically.

KEYWORDS: Basque dialects; diachronic dialectology; Basque from Araba; Alavese; Old Western Basque.

LABURPENA: *Arabaren hitz egiten zen —eta egiten den— euskara dialektalaz arituko gara lan honetan. Azken urteotan honen inguruan aurrerapen handiak egiten ari dira, eta baita araberak Euskal Herriko mendebaldeko dialektoen bilakabidea ulertzeko duen garrantzia argitzen ere. Hala ere, araberak definitu gabe jarraitzen du. Hori izango da lan honetako helburu nagusia: araberaren definizio linguistiko eta geografikoan aurreratzea. Bada, Arabako euskarari buruz orain arte esandakoaz hasi gara (§ 1), honen gaineko ideia nagusien berrikuste labur bat eginez eta lanaren lan-lerroak eta*

---

¹ Lan hau izen bereko Gradu Amaierako Lanaren bertsio bat da. Eskerrak eman nahi dizkiet Iñigo Urrestarazu, Ane Eraña, Eneko Zuloaga eta ASJUko berrikusle anonimoei lan honen aurreko bertsioei egindako ohar eta iruzkinengatik; halaber, Joseba Lakarrari GrALEko tutore lanengatik eta harrezkero ere testua hobetzen laguntzeagatik. Esan gabe doa hemen aurki daitezkeen akatsak nireak baino ez direla.

* **Harremanetan jartzeko / Corresponding author:** Iker Ondartza Padierna. Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU) – iondarza001@ikasle.ehu.eus

Nola aipatu / How to cite: Ondartza Padierna, Iker (2022). «Zenbait ezaugarri araberaren definiziorako», *ASJU*, 56 (1), 121-148. (<https://doi.org/10.1387/asju.23151>).

Jasoa/Received: 2021-11-02; Onartua/Accepted: 2022-02-16. Online argitaratua / Published online: 2022-03-10.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © 2022 Instituto-Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo» (UPV/EHU)

Lan hau *Creative Commons Aitortu-EzKomerziala-LanEratorririkGabe 4.0 Nazioartekoa* lizentzia baten mende dago

corpusa aurkeztuz. Ondoren, ezaugarri linguistikoen analisia egin dugu, hauek 4 multzo nagusitan sailkatuz: MEZren ezaugarriak (§ 2.1), Arabako euskara Bizkaikoarekin lotzen duten ezaugarriak (§ 2.2), bereizten dutenak (§ 2.3) eta araberaren ezaugarri eskusiboak diratekeenak (§ 2.4). Azkenik, analisitik ateratako ondorioak aurkeztu ditugu, arabera definitzeko zenbait ezaugarri aukeratuz eta geografikoki kokatuz.

HITZ GAKOAK: Euskalkiak; dialektologia diakronikoa; Arabako euskara; arabera; Mendebaldeko Euskara Zaharra.

1. Sarrera

Araba eta Arabako euskara izan dira azken urteetara arte euskal dialektologian pisu gutxien izan duten lurralde eta hizkera(k). Horren arrazoiak euskararen galera goiztiar eta bizkorra, lekukotasun gutxi gorde izana, eta bertako hizkeren “bereizgarri propiorik” eza izan daitezke (Zuazo 1999: 165-166). Lan honen xedea arabera dialekto bezala definitzen jarraitzea izango da, azken urteotan egindako zenbait lanen bidetik (cf. Urgell 2020; Eraña 2020).

Mitxelena aurreko euskalariek Arabako euskara beste dialektoekin batera kokatu zuten: Oihenartek Gipuzkoako euskararekin batera, Larramendik nahastetzat jo zuen bere gramatikan (1729), nahiz eta hiztegian (1745) Bizkaikoarekin berdindu zuen, eta Bonapartek ere azken lorratzak bizkaieraren barruan kokatu zituen (Zuazo 1999: 166). 1958. urtean, Mitxelenak eta Agudek Landucci italiarraren *Dictionarium Linguae Cantabrigiae* hiztegiaren edizioa kaleratu zuten, eta honen sarreran egindako azterketak inflexio-puntu bat eragin zuen Arabako euskararen azterketaren historian.

Mitxelenak Landucciren hiztegiko hizkera Bizkaikotik hurbil ikusi zuen arren, ezaugarri desberdinak ere bazituela zeritzan, dialekto kategoria emateko lain. *Meridional* deitura jarri zion, *hegoaldekoa* euskaraz, eta aspaldi euskara galdua zegoen eremu batekoa izango zela zeritzan. Bestalde, aipatu bezala, Bizkaia hegoaldeko hizkerekin eta Debagoieneko euskararekin zeuzkan loturetan oinarrituz, Araban kokatu beharko litzatekeela ondorioztatu zuen:

De aquí se sigue naturalmente que esta variedad extinta debió hablarse al sur de la actual zona de habla vasca, es decir, en Álava o en Navarra. Y la afinidad con el vizcaíno a que nos acabamos de referir apunta precisamente a Álava, cuya habla, tanto por los testimonios anteriores que poseemos como por lo que hoy podemos comprobar en las zonas septentrionales que han conservado la lengua, era muy próxima al vizcaíno. (Mitxelena 1958: 38)

Gugandik hurbilago, hainbat lanetan jorratu izan du Zuazok (1989, 1997, 1998b, 1999, 2012, 2015) Arabako euskararen gaia. Hasiera batean (cf. Zuazo 1997, 1998b, 1999) ez zen Mitxelenarekin bat etorri: ez zion euskalki autonomoaren izaerarik eman, eta Mendebaldeko euskalkiaren barruan kokatu zuen —Arabako sortalde izan ezik; mendebaldeko, erdialdeko eta euskara nafarraren tarteko eremutzat jo baitzuen (1999: 181-182)—. Zuazoren Mendebaldeko dialektoa, beraz, Bizkaiko, Arabako, eta Deba ibarreko hizkerak osatzen zuten. Hala ere, ondorengo lanetan, iriziz aldatu zuen, eta araberari dialekto maila eman zion (Zuazo 2012: 49).

Beste alde batetik, araberak azken urteotan garrantzia handia hartu du euskararen dialektalizazioaren ikerketan: Gasteizek, eta Arabak oro har, pisu handia izan zuen Mendebaldeko Euskara Zaharraren —hemendik aurrera MEZ— barruan, eta kontu

asko azalgarriagoak dira hizkuntza-egoera honetako berrikuntzen fokua lurralde honetan jarriz gero (cf. Zuazo 2010a; Lakarra 2014 [2011]; Zuloaga 2020a).

Urgellek (2020), adibidez, araberaren gaia lantzeko zenbait gako eta ideia proposatzen ditu, lan honetan zehar geure egingo ditugunak. Orain arte nagusi izan den “Arabako euskara” terminoaren anbiguotasuna nabarmentzen du, baita dialektoa linguistikoki, kronologikoki eta geografikoki definitu beharra ere, muga politikoeikiko dauzkan loturak saihestuz.

Arabar jatorria duten berrikuntzek definitutako 3 hizkuntza-egoera proposatzen ditu, ardatz geografiko eta kronologikoak kontuan izanda, eta horiek oinarri harturik aztertu beharra: zaharrena MEZ da. EBZren zatiketaren adar nagusienetako bat litzateke, eta Erdi Aroan Arabako Lautadak, eta honetako hiriburu Gasteizek zuketena eragin-esparruak osatuko lukete MEZ. VIII.-IX. mendeen artean proposatzen du Urgellek berak (2020: 714), eta horren barruan sartzen dira Araba, Bizkaia, Gipuzkoako zati handi bat eta Nafarroako mendebaldeko haran batzuk.² Bigarrena “arabera” bezala aurkezten du: hizkuntza-egoera hau MEZ zatikatu ondoren eta Arabako euskara ahuldu artekotzat jotzen du (2020: 724-725), Arabak eragin-eremu (murriztago) bateko gune berritzaile bezala irauin zuen garaia hain zuzen. Azkenik, euskara ahuldu osteko egoera modernoena, “Araba sartaldekoa” eta “Araba sortaldekoa” bezala, bitan banaturik (Urgell 2020: 712). “Araba sartaldekoa” Gasteizko eragin-eremutik arinxeago alden du zela erizten du (Urgell 2020: 726-729), eta Bizkaikoetatik hurbilago geratu zela. Horretan bat gatoz berarekin, baina urruntze hori zein garaitakoa izan zen zehaztu beharko litzatekeela uste dugu, horren arabera hizkuntza-egoeren sailkapena aldatu ahalko/beharko bailitzateke. Gainera, ezagutzen ditugun lekukotasunak ezaugarri linguistiko askotan ez datoz bat Arabako gainerako lekukotasunekin: plural komuntaduraren galera, *-keta* aditz-izena, **edun* aditzetako erroak, etab.; oro har, ikus lan honetako 4. atala.

Arabera dialektoa linguistikoki definitzeko, bada, 3 berrikuntza motari erreparatu behar zaiela azaleratzen du (Urgell 2020: 719). Lehenengo eta behin, MEZri legozkiokeen ezaugarriak. Bigarrenik, mendebalde murriztago batekoak diren berrikuntzak. Hirugarrenik eta azkenik, Bonaparteren bizkaierarekin bat ez datozen ezaugarriak. Azken hori multzo bitan bereizi beharko litzatekeela uste dugu; eta horrela egin dugu analisisian: batetik, Bonaparteren bizkaierarekin ez, baina beste dialektoekin partekatzen diren ezaugarriak, eta bestetik araberaren eskusiboak diren ezaugarriak. Horiek dira garrantzitsuenak definizio linguistikorako, dialektoak, edo dialekto-multzoak, ondokoekiko izan duten garapen beregaina erakusten dutelako (Camino 2008: 218-219).³

Arabako corpusari dagokionez, ez zaigu nahi adina iritsi eta, handitzen joan den arren —izan lekukotasunak aurkitzeagatik (Lazarragaren eskuizkribua; cf. Bilbao *et al.* 2020), zein beste dialektoetan sailkatu izan diren testuak berriz kokatzeagatik (Betolatza kasu; Knörr 1986)—, oraindik ere oso urria eta asimetrikoa izaten jarrai-

² Gipuzkoako ekialderantz ez dago ziur esaterik noraino hel zitekeen (Urgell 2020: 717), baina barruan sartzen dira Goierri eta Urola behintzat. Nafarroan, Burunda, Ameskoa eta Lana ibarrak dira ziurtasun batez sar daitezkeenak.

³ Eranskinean, aurrekoekin kokatu ez ditugun ezaugarri pare bat dakartzagu, hasiera batean gure azterketan sartu genituenak, baina azkenean aipatu multzoetan sailkatu ez ditugunak.

tzen du (Urgell 2020: 705-706). Lan honetako analisirako, Araban kokatutako edo araberekin lotu izan diren 8 lekukotasun aukeratu ditugu, eta horietatik abiarazita hautatu ditugu landuko diren ezaugarriak:

1. taula

Analisirako erabilitako lekukotasunak

Testua	Edizioa	Kokalekua	Garaia	Labur-dura
N. Landucci: <i>Dictionarium Linguae Cantabrigiae</i>	Mitxelena & Agud (1958)	Gasteiz (?)	1562	Land.
Lazarragaren eskuizkribua	Bilbao <i>et al.</i> (2020)	Larrea, Barrundia	ca. 1560-1605	Laz.
Betolatza: <i>Doctrina Christiana</i>	Mitxelena (1955)	Betolatza ⁴	1596	Bet.
Portalen poesia	Kerejeta (1991)	Kokatugabea ⁵	1610	Port.
Sevillako poesia	Ulibarri (2010b)	Kokatugabea ⁶	1619	Sev.
Iturberen poesia	Sarasola (1983)	Kokatugabea	1658	Itur.
Gamizen poesiak	Goikoetxea (1982)	Sabando	ca. 1770	Gam.
Albenizen <i>Acto contriciocoa</i>	Altuna (1995)	Araia	1778	Alb.

Esan bezala, analisia testu horietatik abiatuta hasi dugu, baina lurralde honetako corpora zabalxeagoa da, eta bertakoen edo bertan jaiotakoen testu gehiago ere badira. Horien artean, Altunak (2002) arabarrak zirela erakutsi zuen Gamarra (1648) eta Luzuriagaren (1686) mikrotestuak; Pozaren hitzak (Gorrotxategi 1987); Ulibarri (2015) Araba ipar-mendebaldean kokatutako *Dotrinazko sermoitegia*; 1695eko *Euskal-erdal Eguberri kanta* (Knörr 1998); Urduñako berba-zerrenda (Ros 2011); Mendietaren mikrotestuak (Mixelena 1964: 79-81; Sarasola 1983: 114-116; Ulibarri 2013); J. P. Ulibarriren lanak (Ulibarri 2007, 2010a, 2011b); eta agian Willughbyren (Trask & Coates 2006) eta Siculoren (Mixelena 1964: 146-147) hitz-zerrendak, *Perutxoren kanta* (Mixelena 1964: 102-105) eta *Errodrigo Zaratekoren eresia* (Arriolabengoa 2008).

2. Analisia

Analisia egiten hasi aurretik, beharrezko dugu zenbait kontu zehaztea. Urrestarazuren hitzetan, “denboran zehar gertaturiko aldaketen ondorio geografikoak dira dialektoak” (2021: 9), eta definizio horretatik jarraiki, dialektologiak espazioa eta den-

⁴ Knörrek (1986) idazlea izen bereko herrikoa zela erakutsi arren, gogoan izan behar dugu dotrina Calahorrako apezpikuaren enkarguz argitaratu zela, eta sarreran azaltzen duen legez, ez zuela bere herriko hizkeran egin: “para las tierras Bascongadas de su Obispado, reducida por el Doctor Betolaça, à lenguaje mas comun, y mas usado y que con más facilidad se entiende en todas ellas”.

⁵ Lekukotasunaren kokapen zehatza ezagutu ez arren, ezaugarri linguistikoak direla eta araberekin lotu izan da (cf. Mixelena 1964; Kerejeta 1991; Zuazo 1989; Ulibarri 2011b; Urgell 2020). Kokatze lan horretan, Aldai (2012) da urruntzen dena, Gipuzkoako ipar-mendebaldean koka ote daitekeen proposatzen baitu.

⁶ Sevillako poesien kasuan ere ez dugu kokapen zehatzik ezagutzen, baina hizkuntza hurbiltasunagatik Portalekin batera sailkatzea da: “Gure poemak Portalen testuarekin du antzekotasun linguistikorik gehien” (Ulibarri 2011b: 385).

bora ardatz hartu behar ditu. Horretaz arduratzen da dialektologia diakronikoa edo dialektologia historikoaren esparrua: “Hortxe ikusten dut nik, hain zuzen, dialektologia diakronikoaren lekua: hizkuntza batu komunetik garai historikoetan lekukoturik ditugun dialektotarako bidea azaltzen” (Urrestarazu 2021: 10).

Dialektologia, isoglosetan oinarritzen da. Horiek, ezaugarri jakinei egozten zaien banaketa bezala definitu ahal dira. Orokorrean, geografiaren aldetik begiratzen zaie, bakoitzak daukan hedadurari hain zuzen, baina horretaz gain, kronologia ere badute: isoglosak garai desberdinetan sortuak izan daitezke, eta sasoian sasoian izaera eta hedadura desberdina izan dezakete. Beraz, isoglosak modernoagoak eta zaharragoak izan daitezke, eremu zabalagokoak eta murriztagokoak, bateratzaileak eta bereizleak, isolatuak eta multzoak (Zuloaga 2020a: 60). Ezaugarri linguistikoen gainean eratu dauden heinean, izaera desberdina dute, eta horretatik abiatuz balio sailkatzaile desberdina dute:

Berrikuntzak dira dialektologian balio sailkatzaile handiena duten ezaugarriak, horiek baitira aurreko hizkuntza-egoerarekin haustura bat eragiten dutenak, eta diatopikoki gertatzean hizkuntza baten dialektalizazioa eragiten dutenak (Camino 2008: 212). Horien artean denak ez dira berdinak, eta zenbait iragazki ezartzen zaie balio sailkatzailea neurtzeko. Adibidez, garrantzia handiagoa hartzen dute, positiboek, zaharrek, eskusiboek, sistematikoek edota hedadura zabalekoek (Zuloaga 2020a: 63-64). Arkaismoek, bestalde, ez dute aurrekoek haina balio sailkatzaile, aurreko hizkuntza-egoerako ezaugarri bat gorde dutela baino ez dutelako erakusten. Hala ere, arkaismo multzo partekatuek agertzen direnean ondoz-ondoko hizkeretan, hauen arteko lotura adierazteko lagungarri izan daitezke, batez ere berrikuntza partekatuekin batera agertzen direnean (Camino 2008: 237-239; Urrestarazu 2021: 18-19; Zuloaga 2020a: 64-67). Azkenik, hautuak ditugu. Euskalaritzan dialektoen une jakin bateko banaketak azaltzeko erabili izan dira, baina kronologiari erreparatuz gero, hizkuntza-egoera zaharrago batean gauza bat adierazteko posibilitate bat baino gehiago izan eta dialekto bakoitzak horien artean egiten duen jokabidean datzate (Camino 2008: 226). Beraz, Lakarrak (2014: 172-177) azaldu bezala, berrikuntza kateen bidez azal daitezke.

Esan dugu dialektologiarako garrantzia handiena duten ezaugarriak berrikuntzak direla, baina ezin daitezke guztiak balio sailkatzaile berarekin neurtu. Meilletengandik hasita gaur egun arte berrikuntzei ezarritako iragazkiak biltzen ditu Zuloagak (2020a: 61-64), aldi berean Urrestarazuk ere hiru multzotan sailkatzen dituenak (2021: 13-18): iragazki geografikoa, kronologikoa, eta hizkuntza-iragazkia. Labur aipatzearren, lehen multzoan sartzen dira berrikuntza hedadura zabalekoa izatea, bateratzailea eta eskusiboa. Iragazki kronologikoa gaunditzeko berrikuntzak zaharra behar du izan, eta dagokion garai historikoan kokatzea. Azkenik, hizkuntza-iragazkiak berrikuntza fonologia edo morfologiaren esparruetakoa, berezia, positiboa eta sistematikoa izatea eskatzen du.

Analisisa itzuliz, lan honetan aurreko atalean aipatutako zortzi lekukotasun horietatik abiatuta zenbait ezaugarriren azterketa egin dugu eta, Urgelli (2020) jarraikiz, 4 multzo nagusitan sailkatu ditugu: MEZren ezaugarriak lirakeenak (§ 2.1), Araba eta Bizkaia —hemendik aurrera A eta B— lotzen dituztenak (§ 2.2) eta A gainontzeko dialektoekin lotzen dituztenak (§ 2.3). Azkenik, araberaren ezaugarri eskusiboak diratekeen multzoa ere gehitu dugu (§ 2.4).

2.1. MEZren ezaugarriak

Ezaugarri multzo honetan, MEZko 4 ezaugarri bildu ditugu, Urgellek (2020) proposatukoak hain zuzen; bi berrikuntza, eta bi arkaismo. Esan bezala, arkaismoek balio sailkatzaile apalagoa dute, hori dela eta, ezin genitzake MEZren ezaugarri nagusizat hartu *-rean* ablatibo marka eta **edun* erroetako diptongoak, baina bai berrikuntza diren —eta iragazkiak betetzen dituzten— *a + a > ea* disimilazio morfonologikoa eta *egin* laguntzailearen sendogarri legez.

- 2.1.1. *a + a > ea* morfonologikoa
- 2.1.2. *egin* laguntzailearen gramatikalizazioa
- 2.1.3. *-rean* marka ablatiboan
- 2.1.4. **edunen* erroetako diptongoa gordetzea

2.1.1. Morfonologikotzat deskribatu izan da *a + a > ea* berrikuntza azken urteotan (cf. Manterola 2015; Zuloaga 2020a), bilakabide fonologikoaz gain, singularrari hertsiki loturikoa delako: artikularekin ez ezik, singularreko sistema gehienean ere gertatzen da, inesiboan eta kasu lokatiboetan izan ezik: *alabea*, *alabeak*, *alabeari*, *alabearen*, *alabeagaz*, *alabearentzat*, *alabeagatik*, *tabernan*, *tabernara*. Azken horietan, disimilazioarik ez duten kasu-lokatiboan gramatikalizazioa pluraletik hurbil izateagatik bide da (Zuloaga 2020a: 212-216). Bestalde, adizki barruan sortzen direnetarik (*direan*, *joela*) bereizi behar dela zehazten du Zuloagak, hori disimilazio fonologikoa baita, ez morfonologikoa, eta aurrekoa baino modernagoa (2020a: 254-260; ikus baita ere lan honetan § 2.3.2). Kronologikoki, Euskal Herriko mendebalde zabalean hedatutako berrikuntza garrantzitsu zaharrenetarikoa litzateke, beraz, MEZren ezaugarri esanguratsuen (cf. Lakarra 2014 [2011]; Zuloaga 2020a). Geografikoki, Araba, Bizkaia, Gipuzkoako hego-mendebalde gehiena eta Nafarroako mendebaldeko ibar batzuetan dago dokumentatua; ikus 2. oharreko hedadura geografikoa. Bestalde, garai historikoko azterketa sakon baterako, ikus Zuloaga 2020b.

Berrikuntzaren fokua Arabako Lautada inguruan kokatzearen aldeko zenbait arudio dago, hala nola berrikuntzaren hedapen geografikoa eta disimilazioarekin lotutako beste fenomeno batzuen agerpena: azken horien artean, batzuk hedadura zabala izan arren —hitz amaieran analogiaz *-e > -a* gertatzea kasu (*andra*, *lora*, *laba*)— badiira eremu murrizagoan ageri direnak. Adibidez, *ia + a > iea* jasotzen da Lazarragaren eskuizkribuan, Landucciren hiztegian eta *Viva Jesus* dotrinan: *historieac* (Laz. AL:1138v), *noviea* (Lcc. 297v.), *gracie* (VJ. 13) (Zuloaga 2020b: 192-193). Horrez gain, Lazarragak ditu disimilazioarekin lotutako fenomeno gehien: *-au* artikulurik gabeko *a + au > eau* (*musiqueau* AL:1144v); edota agian analogiaz sorturiko *a + o > eo* (*doncelleoni* A21:35) (Mounole 2020: 97-100).

Gure corpusean ia sistematikoa da disimilazio hau, eta salbuespen bakarrak Portalengan eta Albenizengan daudela markatzen du Zuloagak (2020b: 201-202). Albenizen kasuan, salbuespen gehienak bokatiboak edo koordinazioko lehen elementuak izateagatik azal daitezke (Altuna 1995: 99), salbuespena dirudien bakarra *neure arima eta neure viciza baño gueiago* (172) perpausekoa litzateke. Bestetik, Portalen salbuespenak sozietibo eta genitiboetan gertatzen direla markatzen du Zuloagak

(2020b: 202): *Eta çure arimarençat* (21), *Virginaen choruan* (65) eta *pobreçea penarequin* (75).⁷

2.1.2. *Egin* laguntzailearen gramatikalizazioa MEZtik datorren azkenengo berrikuntzetariko litzateke Zuloagaren ustez (2020a: 493-494). Izaera iragankorra dauka, eta *ezan-ekin batera edo azken hau ordezkatzuz ageri da Bn, An eta Gko eremu zabal batean. Hedadura geografikoa kontuan izanda, foku geografikoa Araban duela esatea da ziurrena, $a + a > ea$ disimilazioak bezala, baita Araba eta inguruetako lekukotasunek erakusten dutelako berrikuntza aurreratuen (Lakarra 1996: 185; Mounole 2007: 101; Zuloaga 2020a: 553-554). Oro har, hedadura zabala izan arren, ez du $a + a > ea$ bilakabideak bezalako sistematikotasunik lurralde guztian, eta *ezan erroko aditzak ere aurkitzen dira lekukotasun zaharretan: *uler ezac lenago* (RS 194; Lakarra 1996), *erre deçagun Mondragoe* (Arrasateko Erreketa 25; Arriolabengoa 2006). Hala ere, hori kronologia eta *ezan-ekin banaketa funtzionalean izateagatik azal daiteke, *egin* zabalduago baitzen adizki hirupertsonaletan, eta *ezan gehiago gorde da agintera bezalako esparruetan (Zuloaga 2020a: 553).

Erabilerari dagokionez, indikatibozkoak ez diren datibodun adizkiekin lotura handiagoa bide du, eta hirupertsonaletan zabalera handiagoa hartzen du bipertsonaletan baino (Lakarra 1985: 254-258).⁸ Adibidez, Gipuzkoako testuen azterketa sistematikoaren bidez hiru joera erakutsi zituen Mounolek (2007: 100-101): hegomendebaldeko testuetan (*Zegamako dotrina*, *Goierriko platika* eta *Otxoa Arin*) *egin* laguntzailea sistematikoa da hirupertsonaletan, eta *ezan-ekin batera agertzen da bipertsonaletan. Bigarrenik, ipar-ekialderagoko testuetan (*Oikiako dotrina* eta *Irazusta*) lehia da hirupertsonaletan, eta *ezan baizik ez bipertsonaletan. Azkenik, Kardaberatz dugu, salbuespen bakar bat izan ezik, *ezan orokorra sistematiko erabiltzen duena.

Lan honetako corpuseko lekukotasun gehienetan agertzen da *egin* laguntzailea: *biurtu libertadea eguidaçu* (Laz. A17:45), *jan eguiçu* (Port. 39), *barcatu deiztala* (Alb. 169), *euqui eguizu* (Gam. "Dabilcenchoac" 59), *libradu gaguizan* (Bet. 16). Lazarragak eta Albenizek, aurrekoarekin batera *ezan ere badute, nahiz eta bigarrenkaria izan Larrekoarenean, eta ihartua bestearengan (Mounole 2007: 102-103): *topa neçan* (Laz. B16:21-25), *admitidu zazu* (Alb. 173). Bukatzeko, Landucciren hiztegian, Sevillako 1619ko poesietan eta Iturberengan ez dugu adibiderik aurkitu, ez *egin*-enik, ez *ezan-enik.

2.1.3. Urgellek hizkuntza-egoera honen ezaugarrien multzora gehitzen dituen bi arkaismoetako bat da ablatiboko *-rean* forma, nahiz eta MEZko berrikuntzat hartu behar ote den galdegiten duen (2020: 31. oharra).⁹ Bater a zein bestera, Araban, Bizkaian eta Gipuzkoan dokumentatzen da, nahiz eta azken honetan deklinabide marka bezala Deba bailarako lekukotasunetan baino ez den: Debakoa bide zen

⁷ Azken adibideko sozietiboak koordinazio egitura zahar baten itxura du, batez ere ahapaldia kontuan izanda: *Pagatua yçango da / munduco penitencia, / pobreçea penarequin, / gosea eta egarria*. Agian honenkin lotuta eman liezaioke azalpena, Albenizen kasuetan Altunak (1995: 99) *egin* bezala.

⁸ Antzera jokatzeko du *erazan laguntzaileak Nafarroako erdiguneko zenbait testutan, aditz hirupertsonalaren lekua betetzen duen heinean (Mounole 2007: 36. oharra). Beraz, antzeko testuinguru morfologikoa beteko zuketeko berrikuntzat har litezke.

⁹ Nahiz eta badiren ezaugarri hau MEZko berrikuntzat jo izan dutenak (adibidez, Zuazo 2012: 46-47), lan honetan arkaismotzat joko dugu, Mitxelena (1977) jarraituz.

Sasiolarengan (*urrunerean* B30:26, *O[e]rean* B33:1) eta *Milia Lasturkon* (*cerurean* 9, 27). Gainontzeko lekukotasunetan, fosildutako formetan edo hitz solteren baten baino ez da agertzen: *Sumario Breven* (*inkonbenienteren bazuk* 14, *señaladurean baten* 15; Urkizu 2009), Elduaingo ziri-bertsoetan (*escuren* 22; Mitxelena 1964: 127-131). Beraz, garai historikoan maila bitan banatzeko aukera egon daiteke *-rean* ablatiboko marka: batetik, Bn, An eta G mendebaldean deklinabide-marka emankor gisa; bestetik, G gehienez iharturik eta lexikalizaturik dagoen forma. Lan honetan gehiago sakondu ez, eta MEZeko ezaugarritzat baino hartuko ez dugun arren, garrantzitsua deritzagu bereizketa hau markatzea.

Euskara Zaharrean zehar galdu bide zen mendebalde gehienez, eta azken lekukotasunak XVIII. mendekoak dira, nahiz eta *-reanik* pleonastikoak gehiago irauan Araba sartaldean (Mounole & Gómez 2018: 502). Galera hori gure corpusean ere islatzen da, eta 3 lekukotasun arkaikoetan baino ez da ageri: Landucciren hiztegian bakarra da, eta Lazarragak nagusi du *-rean*, baina bestelako formak ere badabiltza: *espilurean* (Laz. AL1153v), *arean* (Laz. AL:1152r), baina *lecorean* (AL:1145v), *canputi* (AL:1152v), *Gaztelatica* (A12:1-2). Betolatzak bestalde, *-rean* bakarra dauka: *hilaren arterean* (Bet. 94), *-(r)ik* formaren 11 adibiderekina batera.¹⁰ Hori, gainera, oso maragarria da, errezo batean ageri delako eta testuan bakarra delako.

2.1.4. Urgellek (2020) MEZeko arkaismotzat jotzen duen bigarren ezaugarria, **edunen* adizkietan subjektu 3. pertsonako erroetan diptongoa izatea da. Horren lekuko da Lazarraga, *dau* eta *deu* baititu (Mounole 2020: 12. taula). Hortik jarraituz, beste ikerlari batzuek proposatu izan duten legez (cf. Aldai 2014; Zuloaga 2020a; Urrestarazu 2021), MEZren ezaugarria **edun* aditzetan *-au-* erroa gordetzea litzateke, ekialde zabaleko *-u-* berrikuntza zaharraren aurka. Araban *-au-* erroa eta honetatik eratorritako *-o-*, *-e-* eta *-eu-* dokumentatzen dira, *-u-* erroko forma monoptongatuekin batera.¹¹

Laburbilduz, ikusi ditugun ezaugarrietako bi berrikuntza zaharrak dira, eta geografikoki oso hedatuak, beraz; oso ezagunak bibliografia modernoenean: *a + a > ea* disimilazio morfonologikoa eta *egin* aditz laguntzaileetako erroa. MEZ definitzeko berrikuntza nagusizat (cf. Lakarra 2014 [2011]; Zuloaga 2020a) jo izan dira; eta hedadura geografikoak eta erabilerearen sistematikotasunak, beste arrazoi batzuen artean, berrikuntzon fokua Gasteiz eta Lautada inguruan jartzearekin adostasuna dago

¹⁰ Adibide horretan, *hilaren* genitiboko *-aren* marka hiperzuzenketa da, esaldiaren zentzuak plurala eskatzen baitu. Betolatzak jada erakusten du genitibo singularren eta pluralaren arteko bereizketa morfologikoaren galera (*Ayten da Semen, da, Espiritu Santuen izenean* 92), eta baliteke erabiltzen dituen *-aren* markak bere hizkeratik kanpokoak izatea, horregatik hiperzuzenketa. Castañosek azaltzen duenez (1957: 61): “las formas con *-r-*, más antiguas, están mantenidas por tradición eclesiástica; aparecen al menos en aquellas partes en que el respeto al texto fijado debe ser mayor”. Ablatiboko *-rean* markari ere azalpen hori eman dakioke, testuan duen bakantasuna ikusita.

¹¹ Oro har bat gatoz Aldairekin (2014), eta Arabako *-u-* modernotzat dugu. Hala ere, bertako Gasteiz aldeko berrikuntzat hartzea ziurrago egiten zaigu berak proposatu legez ekialdetik zabalduak izatea baino, diptongoen bilakabideari poligenetikoa izateko aukera gehiago ikusten diogulako, eta ez delako ekialdeko eragin handirik beste hizkuntza-esparruetan: “acabo de mencionar que este fenómeno sería una de las últimas innovaciones del euskera alavés, pero en realidad parece que se trata más bien de la aceptación de una innovación oriental” (Aldai 2014: 235).

euskalarien artean. Beste biak, arkaismo garrantzitsuak dira: *-rean* ablatibo marka eta **edunen* adizkietako *-au-* erroa eta eratorriak (vs. ekialde zabaleko *-u-* zaharra). Garrantzitsuak direla diogu, A, B eta G lotzen dituztelako batetik, eta gainerako dialektotokiko esklusibotasuna erakusten, bestetik.

2.2. A eta B lotzen dituzten ezaugarriak

Multzo honetan, Bizkaiko, Arabako eta Debagoieneko lekukotasunetan ageri diren ezaugarri komun batzuk aztertu ditugu. Gorago aipatu bezala, Urgellek (2020: 719) arabera aztertzeke 3 ezaugarri motari erreparatu behar zaiela adierazten du. Multzo hau hedaduraz MEZkoak baino murrizagoak diren ezaugarrien multzoaren parekoa litzateke. Guztira 6 ezaugarri aukeratu ditugu, denek ere berrikuntzei ezarritako iragazkiak gainditzen dituztenak.

- 2.2.1. Txistukarien sabaikaritzea
- 2.2.2. Genitibo singularreko formak
- 2.2.3. *-gaz* sozietibo singularreko marka
- 2.2.4. **edutsi* erroko ditransitiboak
- 2.2.5. *-adu* eta *-idu* partizipioak mailegu berrietan
- 2.2.6. *-eta* aditz-izena

2.2.1. Euskal Herriko mendebaldeko zenbait eremutan, Erdi Aroko toponimian XIII.-XIV. mendeetatik ageri zaizkigu diptongoaren ostean txistukariak sabaikarituta; modu ziur batean, behintzat (Zuloaga 2020a: 181-182). Adibidez, Gasteizko Aretxabaleta herriarekin ikusten da batetik besterako bilakaera: *Harizaualleta* (1025); *Harizaballeta* (1135); *Harechavaleta* (1258) (Salaberri Zaratiegi 2015; *apud* Zuloaga 2020a: 181). Gaur egungo hizkeretara arte iritsi dira $V_j + z > V(j) + x$ eta $V_j + tz > V(j) + tx$ bilakabideak, eta testuinguruak eragindako bilakabide fonologikoak dira; Euskal Herriko erdi-ekialdeko sabaikaritze adierazgarria mendebaldean galdua baitzegoen lehen lekukotasunetarako (Azkue 1935: 109; *apud* Zuloaga 2020a: 178). Bizkaia eta Araba erdi-mendebaldean sistematikoki dokumentatzen da, eta Debagoienean eta Lautadan ere baden arren, horietan jada ez da sistematikoa. Hortik eskuin, *item* lexiko jakin batzuetako adibideak baino ez dira aurkitzen (Zuloaga 2020a: 180-181).

Aipatutako eremu-geografikoari jarraikiz, gure corpusean Landucciren hiztegiko A eta C eskuek, Betolatzak eta Lazarragak dute, azkenak bietara jokutzen duen arren: *gacheâ* (Lcc. 228), *Elexa* (Bet. 2v), *nax* (Laz. AL:1153v), *gaycic* (Laz. A27:1-2). Beste guztiek eta Landucciren B eskuak, ez dute mota honetako sabaikaritzerik: *ayzaracea* (Lcc. 238), *Eliçaco* (Por. 65), *damugaiza* (Itur. 37), *ezpanaiz* (Alb. 169).

2.2.2. Bada genitiboan Euskal Herriko mendebalde bereizten duen ezaugarri bat: gainontzeko dialektotetan genitibo singularra *-aren* atzizkiaren bidez adierazi izan da lehenengo testuetarik; mendebaldean, ordea, *-r-* gabeko formak izan dira nagusi lehen lekukotasunetatik, nahiz eta *-aren* zaharragoa (Castaños 1957: 61) ere agertu inoiz. Mendebaldeko genitibo singularreko forma *-aen* zen garai arkaikoan, eta bokal multzoen soiltzearen ondorioz *-aen* > (*-een*) > *-en* gertatu zen Euskara Zaharrerako, singular eta pluralaren arteko bereizketa morfologikoa galduz (Castaños 1957; Mou-

nole & Lakarra 2018: 425). Bestalde, Landucciren, Albenizen eta Gamizen testuetan, *-an* marka ere lekukotzen da, singularrean zein pluralean.

Lazarragaren eskuizkribuan polimorfismoa da nagusi, *-aren*, *-aen*, *-en* eta *-an* —azken hori behin bakarrik, Sasiolaren zatian— formak biltzen baitira (Mounole 2020: 133).¹² Landuccirengan *-an* da forma bakarra, eta Betolatzarenean *-en* nagusi, baina *-aren* ere badu (*goycoaren* “Ave Maria” 9).¹³ Albenizen testuan *-aren* da singularreko forma nagusia, nahiz eta *-an* ere baduen singular zein pluralean. Gamizek, aldiz, *-en* bakarra du, besteak *-an* dira. Azkenik, Sevillako 1619ko poesiak (*Jaunaren* 19), Portalenak (*Langoycoaren* 78) eta Iturberenak (*Jaunearen* 1) dira besteengandik urruntzen direnak, *-aren* baita forma bakarra.

2. taula

Genitibo singularreko formen banaketa lekukotasun bakoitzean

	Lcc.	Laz.	Bet.	Alb.	Gam.	Port.	Sev.	Itur.
<i>-aren</i>	–	+	+	+	–	+	+	+
<i>-aen</i>	–	+	–	–	–	–	–	–
<i>-en</i>	–	+	+	–	+	–	–	–
<i>-an</i>	+	–	–	+	+	–	–	–

2.2.3. Araban sortutakotzat du Zuazok *-gaz* soziatibo singularreko marka (2016: 108-109), gero Bizkaira zabaldu eta sendotu omen zena. Bn eta Ako sartaldean marka bakarra da, baina A erdialde eta sortaldean *-kin*ekin batera ageri da.¹⁴ Pluralean, aldiz, egun *-kin* marka mendebalderantz zabalduago dagoen, eta *-akaz* marka sartaldeko hizkeretara mugatzen ari den arren, hori gertakari modernoa da: pluraleko lehen *-kin* markak XVIII. mende amaierarantz lekukotzen dira Bizkaian (Zuloaga 2020a: 704). Aztertu ditugun testuen artean, Portal eta Sevillako poesietan ez dago *-gazen* adibiderik, eta Iturberen poesiakoak zein testuingurutan ageri diren markatzeari beharrezkoa deritzagu: *zugaz* (43) eta *Mallorca Mellorcagaz* (69). Batetik, *zu* izenordainari loturik, eta, Urgellek (2020: 722) azaldu bezala, izenordain eta erakusleak testuinguru aski gordetzailleak izaten dira. Bestetik, soziatiboko koordinazio egitura bat dugu, Euskara Zaharraren garairako fosilduta beharko lukeena (Mounole & Lakarra 2018: 448). Beraz, datuon urritasunean, atzizki honek jada Iturberen hizkeran emankortasun txikia zeukala dirudi.

Beste lekukotasunen artean bada *-gaz* marka singularra: *beguiaz* (Lcc. 298), *bandereagaz* (Laz. A1:17), *agoagaz* (Bet. 279), *ceñegaz* (Alb. 172).¹⁵ Bestalde, pluraleko

¹² Sasiolaren *-an* bakarra, ez dago argi singulartzat ala pluraltzat hartu behar den (Mounole 2020: 133).

¹³ 10. oharrean azaldu legez, *-aren* hiperzuzenketa bat dagoela dirudi Betolatzaren testuan (*bilaren arterean* 94). Hiperzuzenketa horrek, beraz, Betolatzaren hizkeran *-aren* genitibo markak emankortasunik ez izatea erakutsi lezake.

¹⁴ Gamizek *-ki* ere badu: *zurequi* (“Oñecochoa” 7), *ralarequi* (“Beste tunucho berri bat” 9).

¹⁵ Mitxelenak (1958) horrela ikusi ez zuen arren, Zuazok (1989: 26) Landucciren hiztegian soziatiboko marka *-gaz* > *-az* gisa ageri dela proposatzen du.

-*akaz* Lazarraga eta Betolatzen baino ez dago: *beguyacaz* (Bet. 279), *flecha çorroçacaz* (Laz. AL:1153r).

2.2.4. Euskaraz, hiru erro nagusi erabiltzen dira indikatiboko aditz laguntzaile ditransitiboetarako: *edutsi, *-i(n)-* eta *eradun. Araban, Debagoiengan eta Bizkaian lekukotzen da hemen hizpide dugun *edutsi erroa. Azken horretaz gain, Araban lekukotutako beste ditransitibo batzuk beherago banan-banan landuko ditugu (§ 2.3.4; § 2.4.5; § 2.4.6; § 2.4.7).

*edutsiren sorguneari dagokionez, hipotesi nagusi bi ikusten ditu Zuloagak (2020a: 568): Bizkaiko berrikuntza izatea, bertan (ia) bakarra eta sistematikoa delako, edo Gasteiz aldetik hedatu izana, Debagoiengan eta Araba ekialdean ere bade-lako, nahiz eta polimorfismoa izan.¹⁶ Hau aztertutako testu guztietan ageri da, Portal eta Sevillako poesian izan ezik. Bestalde, lekukotasunaren izaera dela eta, Landucci-engan ez da aditz ditransitiborik ageri. Hona zenbait adibide: *deusuguz* (Bet. 117), *dust* (Gam. “Dabilcenchoac” 119), *deusa* (Itur. 35), *deuso* (Laz. A25:55), *deuztala* (Alb. 169).

2.2.5. Lehen testuetatik beste berrikuntza bat ageri zaigu Euskal Herriko mendealdean, mailegu zaharrak (latinarrenak) eta berriak (erromantzearenak) bereizten dituen: mailegu modernoetarako *-adu* eta *-idu* partizipio markak erabiltzen dira, eta zaharretarako, *-atu* eta *-itu* (Mounole & Lakarra 2018: 428). Bizkaian, Araban eta Gipuzkoa mendealdean lekukotzen dira, gutxienez Urola eta Goierri eskualdeetarako, nahiz eta hauetan jada *-atu* eta *-itu* orokorrekin batera agertu.¹⁷ Horren lekuko dira *Sumario Brevea* eta Otxoa Arinen adibideok: *cuidadu* (6) eta *zerbiduko* (5), baina *comulgatuco* (4) Azkoitiko testuan; eta *conseguidu* (148) eta *aprobadu* (164), baina *ofenditu* (53) eta *agraviatu* (165) ordiziarrarenan. Hedadura geografikotik eta lehen lekukotasunetatik dituen agerraldietatik abiatuta, berrikuntza zaharra dela ondoriozta dezakegu, baina Araba ekialderantz gutxiago hedatu zena. Aztertutako corpusean Landucci, Lazarraga, Albeniz eta Betolatzen ageri da (1a-d). Portal, Sevilla, Gamiz eta Iturberengan, aldiz, ez (1e-h):

- (1) a. *guiar - guiadu* (Lcc. 279).
- a. *Jaio azquero serbidu deut*: (Laz. A19:3-6).
- b. *ceñean becataria etorten dan zugana arrepentiduric* (Alb. 170).
- c. *Sâtificadua içaindila çure içena* (Bet. 47).
- d. *hauitua mudatua* (Port. 6).
- e. *visitatu situan* (Sev. 7).
- f. *guztiz cumplitua* (Gam. “Dabilcenchoac” 96).
- g. *gaizqui trataturiq* (Itur. 78).

2.2.6. *-eta* eta *-keta* aditz izenak dira euskarazko aditz-izenen artean modernoek, toponimiako atzizkiak eta kasu lokatiboetako plural markaren jatorri berbera dutela kontuan izanik (Mitxelena 1971; *apud* Urgell 2006: 932). Mitxelenak (1971:

¹⁶ Bizkaian lekukotutako *edutsi-rena ez den adibide bakarra, baldin eta erretrau bertakoa bada, *Refranes y Sentencias*en da: *dyc* (25).

¹⁷ Gaur egun, partizipioa *-au* da, bai erromantzeari mailegatutakoetan, bai ondare zaharrekoetan. Azkoitia, Azpeitia eta Zestoan, aurrekoaz gain *-iu* ere bada. (Zuazo 2014: 90).

244-246) proposatu zuen, jatorriari dagokionez ezin daitekeela bata bestetik oso urrun egon, eta testuinguruaren arabera txandakatzeko bat litzatekeela. Gauzak horrela, bere ustez aukera bi egongo lirakeke hau azaltzeko:

La alternancia *-eta* / *-keta*, ya que sería pecar innecesariamente contra la sencillez al atribuirles distinto origen, podría recibir en principio dos explicaciones, muy diferentes la una de la otra. Según una de ellas, que se puede apoyar en alternancias similares de otros sufijos (*-(k)izun*, *-(k)unde*, *-(k)untza*, etc.), una consonante inicial se habrá perdido en contextos de máxima apertura. Conforme a la otra, un tanto rebuscada aunque no imposible, *ametz-eta-n* pasaría por interversión a **ameztetan* (cf., acaso, *Ariztelussa* en Roncesvalles, 1284), disimilado luego en *Amezketan*. La generalización de *-eta* en la declinación y su conservación residual en algunos topónimos nada tendría de innatural. (Mitzelena 1971: 245)

Bide horretatik jarraituz, Urgellek (2006: 934-936) jatorrizko berrikuntza *-(k)eta* litzatekeela proposatu zuen, eta testuinguruaren arabera, bataren edo bestearen alde egingo zela. Bada, bokalaren ostean *-eta* zenez, eta *-tu* partizipiodun aditz gehienak bokalez amaitutakoak direnez, analogiaz beronen gramatikalizazioa nagusitu zen. Manterolak (2015: 289-290) *-keta* proposatzen du lokatibo pluralaren marken atzean dagoen atzizkirako, Erdi Aroko dokumentazioa eta toponimia oinarri. Horrek txistukari ostean *-keta* bilakabidea azaltzea errazten du, eta bat letorke aurrekoek aditz-izenetako proposatutakoarekin. Beraz, aditz-izeneko berrikuntza ere *-keta* izan zela esatea erabat zentzuzkoa dela deritzagu.¹⁸

Datu historikoen arabera, esanguratsua da *-eta* aditz-izenak *-adu* eta *-idu* partizipioekin daukan lotura, eta partizipio horiek dituzten aditzen bitartez zabaldu bide zela proposatzen du Urgellek (2006: 944-945), baina partizipioen hedadura berbera hartu gabe, Gipuzkoa mendebaldean Debagoieneko Leintz bailaran eta Oñatin baino ez baitira lekukotzen.

-eta aditz-izenarekin ez da arazorik fokua Gasteiz aldean kokatzeko, Araban beste lurraldeetan baino indartsuago baitzen idazle arkaikoen artean, eta Lazarraga gorde-tzaileago ageri da Landucci baino. Azken horretan, *-eta* > *-ita* / *a_* bilakabidearekin aurkitzen dugu *-eta* aditz-izena (*juzticiaitaco* 244, *gordaytan* 279). Beranduago, bilakabide hau Albenizengan eta Oñatiko euskaran ere bada. Bertan, gainera, urrats berri bat eman du eta *-ite* forman gorde da: *-eta* > *-ita* > *-ite* (Zuazo 2018: 906). Bizkaian, aldiz, garai historikoan hedatu zen, Euskara Arkikoaren eta Zaharraren artean (Urgell 2006: 932).

Landu ditugun lekukotasunak, ez datoz bat aditz-izen horren erabilerari dagokionez. Lazarraga, Landucci, Betolatz eta Albenizengan bada, baina Gamiz, Portal, Sevillako poesia eta Iturberengan ez (*-adu*, *-idu* partizipiorik ere ez dute): *bi-laeta* (Laz. B20:21), *hilar - guoruetà egon* (Lcc. 281), *exercitador - exercitaitan deuena* (Lcc. 274), *parquetan deustegunaleguez* (Bet. 57), *proponietan* (Alb. 172).

Beraz, A, B eta Debagoiena lotzen dituzten 6 ezaugarriok berrikuntza zaharrak dira, nahiz eta kronologia desberdina izan, eta jada lehen lekukotasunetan ageri dira. Multzo honetan sartu dugun lehen ezaugarria txistukarien sabaikaritzea da.

¹⁸ Aditz-izenetako atzizkiek aditz jokatueta, jokatugabeetako eta izen sintagmako morfemekin duten loturarako ikus Lakarra (2018: 162-164).

Berrikuntza hau izan da zalantza handienak eragin dizkiguna, pare bat arrazoigatik: Araba erdialde eta mendebaldeko lekukotasunetan sistematikoa da, Lazarragan bikoiztasuna da, eta ekialderago ez da ageri. Debagoiengan ere, ez da sistematikoa, eta egun Leintz bailaran baino ez da (Zuazo 2017: 28). Beraz, toponimian antzinatik ageri den arren, ez da Aren eremu guztira zabaltzen, eta Zuloagak bezala (2020a: 561-565), guk ere zalantza egiten dugu berrikuntzaren jatorria An ote den.

-gaz sozietibo singularreko forma Bk eta Ak partekatzen duten berrikuntza zahar bat da. Hala ere, aldea dago batetik bestera: Bn singularrean bakarra da; aldiz, An *-kin* formarekin batera ageri da. Gainera, Iturberen lekukotasunetik pentsa genezake jada garai historikoan *fase sparitan* zegoela eremu batzuetan. Beraz, berrikuntza zaharra dela eta inoiz hedadura handiagoa izan zuela pentsatzera garamatza. Pluralean, aldiz, *-kaz* forma gutxitan aurkitu dugu gure corpuseko lekukotasunen artean. **edutsi* ditransitiboarekin sozietibo marka singularren antzeko kasua gertatzen da: Bn **edutsi* da ia bakarra (ikus 16. oharra), eta A sortaldean beste erro batzuetako adizkiekin batera dago.

-adu eta *-idu* partizipioen berrikuntzak ere multzo honetako zaharrenen artean behar du izan, neolinguisten laugarren hatsarrearen arabera (Bartoli 1925; *apud* Zuloaga 2020a: 81), beste batzuek baino eremu zabalagoa hartzen duelako —Gipuzkoan bada, baina ez, aldiz, A sortaldean— eta lehenengo lekukotasunetarako jada sistematikoa delako. Baina, batez ere, *-etal-keta* aditz-izenekin egin genezakeen kronologia erlatiboagatik: aditz-izenok mailegu modernoetako partizipioekin loturik zabaldu bide ziren (ikus Urgell 2006 xehetasun gehiagorako); beraz, partizipioek garai zaharrago batetik finkatuta behar zutela esan daiteke.

Oro har banaketa hori jarraitzen dute genitibo singularreko formek ere: Gn eta gainontzeko dialektoetan *-aren* marka den bitartean, Bz eta Az *-aen* da nagusi —nahiz eta *-aren* ere agertu— lehenengo testuetatik. Bokal multzoen soiltzearen ondoren forma nagusi bi eman zituen: *-an* eta *-en*. Lehen forma Arabako erdi-ekialdeko lekukotasun batzuetan ageri da, baina gure corpusetik lortu ditugun datuetarik, ez dugu bien arteko bereizketa garbirik aurkitu.

2.3. A eta B bereizten dituzten ezaugarriak

Hirugarren multzo honetan, aurrekoan sailkatutako ezaugarrien kontrakoak batu ditugu: B eta A —Debagoiena barne— bereizten dituzten ezaugarriak, edo, beste era batera esanda, Urgellek (2020: 719) proposatu bezala, Bonaparteren “bizkaieran” kokatu ezin diren ezaugarriak. Hala ere, multzo honetan araberek beste dialektoekin eta forma orokorrekin bat egiten duen kasuak aipatuko ditugu, ezaugarri eskusiboak hurrengo multzoan sailkatu baititugu. Beraz, Ak Brekin alderatuz gorde dituen ezaugarriak lirerateke. Bost dira hona ekarritako ezaugarriak:

- 2.3.1. **edun* adizkietako erroak
- 2.3.2. Adizkietan *a + a > ea* disimilaziorik ez gertatzea
- 2.3.3. Sudurkari berrezarri gutxiago
- 2.3.4. Ditransitiboetan *-i(n)-* erroa gordetzea
- 2.3.5. *-kin* sozietiboko marka singularrean

2.3.1. Euskara historikoan *edun laguntzaileen adizkietako erroak forma ugari izan ditu hizkeraz hizkera. Bonaparterengandik (1863) hasita erabili izan den banaketa sinkronikoan, *-o-* “bizkaierari”, *-e-* “gipuzkerari”, *-u-* “goi-nafarrerari” eta “nafar-lapurterari” eta *-ü-* “zubererari” lotu izan zaizkio. Arabako lekukotasunetan, *-o-* eta *-au-* —subjektu 3. pertsonakoetan— erroak ez eze, Gipuzkoan ere dokumentatzen den *-eu-*, *-e-* eta *-u-* erroak ditugu; sakonago § 2.4.1.

2.3.2. Adizkien barruan jazotzen den *a + a > ea* bilakabideak ez dauka balio semantikorik; beraz, eta izenaren morfologiako singularrari lotutakoa ez bezala (ikus § 2.1.1), bilakabide fonologiko soiltzat hartu beharra dago (Zuloaga 2020a: 254-255). Lehen lekukotasunetarako dokumentatzen bada ere, aditzetakoa modernoagotzat jotzen du Zuloagak (*ibidem*), pare bat arrazoigatik. Batetik, hedadura geografiko txikiagoa duelako: Btik kanpo, An, testu gutxi batzuetan baino ez da agertzen, eta Deba ibarrean garai bateko lekukotasunetan baino ez, sistematikotasun txikiarekin. Bestetik, adizki jakin batzuetara lotua egotea: gehienbat *izan*, *joan* eta *eroan*-en adizkietan agertzen da, baina *egon*, *edun eta **-io-* aditzetan ere dokumentatuta dago. Azkenik, berrikuntzaren fokua Bilbo ingurukoa izan litekeela proposatzen du (Zuloaga 2020a: 558-561), Bizkaian baino ez delako sistematikoa, eta hiriburuko testuetan —Mikoleta eta *Enojaduric* (Arejita 1991)— ageri direlako zabalduen. Ezauzgarria Lazarragaren eskuizkribuan baino ez da ageri aztertutako corpusean. Hona hemen adizki bakoitzeko adibide bana: *garean* (A28:141), *joean* (AL:1138v), *neroean* (B12:7). Beraz, berrikuntza honek eragina izan zuen Aren eremu batzuetan, baina ez zen errotu.

2.3.3. Badakigu noizbait euskaraz bokal sudurkariak egun baino hedatuago izan zirela, baina, grafikoki ez ohi zirenez markatzen, ez da erraza zein hizkeratan zeuden jakitea. Garibai eta Madariagari esker, badakigu xvi. mendean bazirela mendebaldean, eta Kapanagari esker xvii. mendean Bizkaiko ekialdean (Mounole & Gómez 2018: 497). Hori, baina, ez da oso ohiko kontua, eta gehienetan ez daukagu bokal sudurkariet buruzko informazio zehatz eta ziurrik.

Askotan, bokalen sudurkaritasuna argitzeko gerora izan duten garapenari begiratzeari euskarri izan daiteke: “Grafiaz harago bokal sudurkariet gutxieneko segurtasunez hitz egiteko irizpide bakarra da ustez bokal sudurkaria duten forma zaharrek gerora zer-nolako forma hartu duten aztertzea” (Zuloaga 2020a: 208). Honetan, berrikuntza interesgarria izaten da kontsonante sudurkariaren berrezarpena: hizkera askotan *-i#* testuinguruan gertatzen da, eta mendebaldeko hizkera batzuetan *ĩ* hiatoan ere bai; hauen bilakabideari buruz gehiago jakin nahi izanez gero, ikus Ulibarri (2015: 47-49). Aztertutako corpusean berrikuntza hori ez da Bizkaiko testuetan beste ageri, ez baita testuinguru guztietan, are gutxiago sistematikoki. Aztertu ditugun testuen artean, Betolatz da gehien duena —hala ere, gogoratu 4. oharrean esan bezala, bali-tekeela bere herriko hizkera ez islatzea—: *christiñau* (90), *oraciñoac* (91), baina *comunioà* (93), *vsay eguitea* (103). Debagoienean ere, Arabako lekukoek baino gehiagotan izan arren, ez dute bizkaierak adina zabaldua (Zuazo 2017: 30-31).

2.3.4. Gorago aipatu legez (§ 2.2.4), euskaraz hiru erro ditransitibo nagusi daude indikatiboan. Lakarrak (2014 [2011]: 198) berrikuntza kateen bidez aditz laguntzaile hauetarako egin zuen eskema jarraituz, *eradun eta *-i(n)-* orokorrak zirate-

keen; beraz, EBZko berrikuntzat hartzekoak. Bizkaian, Araban eta Debagoiengan beste banaketa bat ageri da: *edutsi erroa ere bada, eta aurreko bien galera partzial, oso, edo eza lurraldearen arabera. Hemen sortzen da Aren eta Bren arteko desberdintasuna: euskara historikoan, Bn *edutsi bakarra bada ere, An *-i(n)-* eta *edutsi erroak daude, hurrengo ezaugarri multzoan aztertuko dugun beste erro batzuekin batera. *-i(n)-* erroari dagokionez, Betolatzaren dotrinan guztiz ordezkaturata dugu *edutsiren mesedetan, eta Landucciren hiztegian, aurrerago esan bezala, ez dugu laguntzaile hirupertsonalen adibiderik. Aldiz, Portal eta Sevillako poesietako adibide apurretan bakarra da: *digus* (Port. 55), *sien* (Sev. 67), *dissut* (Sev. 107); eta *edutsirekin batera da Lazarragagan, Gamizengan, Albenizengan eta Iturberengan: *eman dio* (Itur. 44), *ez diçu emun* (Laz. A27r:12), *ezan dio* (Gam. “Beste tunucho berri bat” 10), *erregutcen badiozu* (Alb. 169).¹⁹

2.3.5. Aurreko puntuan azaldutakoaren antzera gertatzen da sozietibo singularreko formarekin: Bn *-gaz* forma bakarra da, eta azertu ditugun Ako lekukotasunetan horrekin batera *-kin* formak ere ageri dira, Betolatzaren dotrinan izan ezik: *criadoreaquin* (Alb. 167), *laztanarequin* (Laz. B30:3), *iltzequin* (Gam. “Dabilcenchoac” 108), *O<r>requin* (Itur. 89). Gainera, Portal eta Sevillako poesietan *-kin* marka baino ez da: *onarequin* (Sev. 15), *leguearequin* (Sev. 19), *ascorequin* (Port. 19), *penarequin* (Port. 75).

Laburtuz, A eta B bereizten dituzten ezaugarriok —adizkietako $a + a > ea$ eta sudurkari berrezarriak hain hedaturik ez izatea, eta, ditransitiboko *-i(n)-* erroa eta sozietibo singularrean *-kin* marka gordetzea—, Brekiko arkaismoak dira. **edun-*en erroetan jazotako bilakabideak dira berrikuntzat har genitzakeen bakarrak, eta eurak ez oso bereziak, beste hizkera batzuetan ere gertatutako bilakabide fonologikoak baitira. Beranduago hitz egingo dugu (§ 2.4) erro horien guztien konbinaketak suposatzen duenaz.

2.4. Araberaren ezaugarri eskusiboak

Azkenik, arabera linguistikoki definitzeko aurkitu ditugun 7 ezaugarri eskusiboak dakartzagu hona. Lanaren hasieran aipatu dugun legez, inoiz dialekto izatera ukatu izan zaio, berrikuntza eskusiborik ez izatea eta beste dialektoetako ezaugarrien nahasketa izatea argudiatuz (Zuazo 1998b, 1999), nahiz eta ezaugarrien konbinaketa soilak dialektoak definitzeko aski diren (Camino 2008: 219).

Multzo honetan, eskusiboak diren eta beste dialektoetatik bereizten duten zenbait ezaugarri batu ditugu. Egari zor, horietariko batzuk ez dira orokorrak lurraldean bertan, eta lekukotasun gutxitan ageri dira aztertutako corpusean, baina euren nolokotasunak eta beranduago Debagoiengan lekukotuak izateak garrantzia handia ematen die, oso eskusiboak baitira euskarazko corpus historikoan.

Ezaugarriok dira dialektoak linguistikoki definitzeko garrantzia handiena eman izan zaienak (Camino 2008: 215), eta definizio geografikoa eta kronologikoa ere hauetarik abiatuta egin beharko litzatekeela uste dugu. Bestalde, esan bezala, ezauga-

¹⁹ Bestalde, aipatzekoak dira Albenizek dituen *dezun* ‘dizun’ (167) eta *dioztut* ‘dizut’ (171). Lehena behintzat, Urdiainen jasoa du Zuazok (2010b: 143).

rriotako batzuk Debagoienan ere lekukotzen dira; eta alde horretatik, beraz, zerk eragozten du Debagoieneko euskara araberaren partetzat hartzea?²⁰

- 2.4.1. *Edun aditzetako erro poliformismoa.
- 2.4.2. -keta aditz-izena.
- 2.4.3. Plural komunztadura falta.
- 2.4.4. Gen-l zen- > g-lz- *edun-en lehenaldian: *geben, zeбен*.
- 2.4.5. *Jagin, jakin* datibozko jokatu-gabeak.
- 2.4.6. -a(g)o- erroko ditransitiboak.
- 2.4.7. *Eradutsi aditza

2.4.1. Batetik, ezin daiteke aipatu gabe utzi erro poliformismoa hartu izan dela Arabako euskararen ezaugarritzat, eta hala da gure corpusean ere. -o-, -e-, -eu-, -u- eta -au- —hau subjektua 3. pertsonakoa denean baino ez— erroak ageri dira, nahiz eta lekukotasun bakoitzean banaketa desberdina izan: *duçu* (Lcc. 251), *çeban* (Itur. 41), *deçu* (Port. 7), *dodan* (Alb. 168), *deut* (Alb. 170), *badau* (Bet. 246), etab.²¹

Bestetik, -eu- eta -u- erroak ditugu *edun-en adizkietan. Gorago ere aipatu bezala (§ 2.3.1), Gn ere, -eu- sarri dokumentatzen da, baina subjektu ergatiboa 3. pertsonakoa denean baino ez. Aldiz, An, 1. eta 2. pertsonakoetan ere bada. Horren adierazle dira Lazarragaren *deut, deudan, deuc, deu, deben* (Mounole 2020: 12. taula), edo Albenizen *deut* (170), *deudan* (171). -u- erroari dagokionez, Gasteiz aldeko berrikuntza modernoetako bat izan daiteke, testu arkaikoen artean Landuccik daukalako aurretuen, eta gerora Araban eremu zabalagoan zabalduta ere dokumentatzen den arren, ez duelako Gasteiztik abiatutako gainontzeko berrikuntzen besteko hedadura hartzen; ikus 11. oharra eta Aldai (2014: 235-236).

3. taula

*Edun-en orainaldiko formen erroak lekukotasun bakoitzean

		Lcc.	Laz.	Bet.	Alb.	Gam.	Port.	Sev.	Itur.
1. eta 2. pertsona	-o-	-	+	+	+	-	-	-	-
	-e-	-	+	+	-	+	-	+	+
	-u-	+	+	-	+	+	-	-	-
	-eu-	-	+	-	+	+	-	-	-
3. pertsona	-au-	-	+	+	+	-	-	-	+
	-eu-	+ ²²	+	-	+	-	+	+	+
	-u-	+	+	-	-	+	-	-	-

²⁰ Burundan zer den ikustea ere interesgarria litzateke, baina bertako euskararen azterketa eta konparaketa lan honen mugetatik kanpo geratu arren, Zuloagak diostan legez (komunikazio pertsonala) interesgarria litzateke esku bakoitzak daukan aldaeren banaketa, bai Lazarragarengan, bai besteengan. Adibide bezala Altunak (1995: 105-106) Albenizen dotrinari buruz esandako hau: "Markatzekoa da, lehenago gaztigatu den bezala, testuak bi hasialditan idatzia dirudielarik, -u- erroa beti lehen zatian agertzen den bitartean bigarrenen batez ere -o- izatea".

²¹ Lan honen mugetatik kanpo geratu arren, Zuloagak diostan legez (komunikazio pertsonala) interesgarria litzateke esku bakoitzak daukan aldaeren banaketa, bai Lazarragarengan, bai besteengan. Adibide bezala Altunak (1995: 105-106) Albenizen dotrinari buruz esandako hau: "Markatzekoa da, lehenago gaztigatu den bezala, testuak bi hasialditan idatzia dirudielarik, -u- erroa beti lehen zatian agertzen den bitartean bigarrenen batez ere -o- izatea".

²² Atzizkidun formetan bakarrik (Mitxelena 1958: 45).

2.4.2. Gorago (§ 2.2.6) aritu gara *-eta* eta *-keta* aditz-izenen jatorriaz, eta lehenaren gramatikalizazio eta hedapenaz. *-keta*-ren gramatikalizazioak —txistukari osteko testuinguruez gain— berankorragoa izan behar du, hartu zuen —eta hartzen duen— eremu geografikoa txikiagoa baita. Euskara Arkaikoan, Landuccik du *-keta* aurreratuen, berrikuntza Gasteiz ingurutik hedatu zen seinale (Urgell 2006: 935). Gainera, zabaltze prozesuan bide zegoen, *-te* eta *-tzaite* aditz-izenen zenbait testuinguru morfologikotara ere hedatzen baitzen (*ibidem*). Horren adibide dira Mitxelena (1958: 36-37) emandako batzuk: *eunquetâ* ‘eho’, *osquetan* ‘ostu’, *aulquetâ* ‘ahuldu’, *aguinquetâ* ‘agindu’, *vayquetan* ‘bahitu’, *oriquetan* ‘*oritu’, *vaquetea* ‘batu’, *quenquetea* ‘kendu’, *yrasçarriquetaco* ‘iratzarri’, *esquetea* ‘estutu’, *veroquetea* ‘berotu’, *sinisque-tea* ‘sinestu’.

Hala ere, Arabako hiriburuak jada eragin-eremu murriztagoa zuen garaikoa izan behar du, eta euskara ahuldu zenekotik ez oso urruti (Urgell 2006: 935). Horrela, berrikuntza zaharragoen hedadurarekin alderatuz, Lautada gainditu zuten Gasteizko azken “berrikuntza-sortaren” barruan koka daiteke, absolutibo pluralaren komunztadura faltarekin batera, esaterako (cf. Eraña 2020). Gaur egun, Debagoienean erabiltzen da aditz-izen hau, eta gure corpusean Landucci, Lazarraga (*ezconquetaco* A19:5; *sinisqueta* B16:43) eta Albenizengan (*aguiquetan* 167; *barcaquetaco* 169) baino ez ditugu aurkitu adibideak.²³

2.4.3. Araberaren berrikuntza esanguratsuenen artean koka daiteke objektu pluralaren komunztadura ez betetzea. Debagoienean, Goierri gehienez, Otxandion eta Legutio dokumentatu izan da, eta tradizionaliki bertako hizkeren ezaugarritzat hartu izan da.²⁴ Araba erdi-ekialdeko lekuko gehienek ere izanik, horietako batzuen kokapen geografiko eta kronologikoak —Landucci eta Lazarraga batez ere— berrikuntzaren fokua Gasteiz eta Lautada inguruan kokatzera garamatza. Lehen lekukotasunetatik agertzeak garai historikoaren aurreko berrikuntza izan zela adierazten digu, eta hedapen geografikoa kontuan izanda Erañak (2020: 52) XIII.-XIV. mende bitartean kokatu du. Erañak (2020), gainera, zehaztapen ugari egiten du berrikuntza honi buruz, eta beronen geruzak sailkatzen ditu bakoitzaren hedadura eta kronologiaren araber:

Geruzarik zaharrena adizki ditransitiboena izan daitekeela deritzo (Eraña 2020: 46-47), eremu geografiko zabalena hartzen baitu —Araba erdialde eta ekialdea, Debagoiena eta Goierri—, eta sistematikotasun handienarekin betetzen dena da. Lan honetan aztertutako lekukoaren artean, Lazarragarengan, Albenizengan eta Sevillako poesiako adibide bakarrean (*Jaunaq eman sien / ligeraq corpusaq* 67-68) ageri zaigu ditransitiboetan. Gamiz eta Landucciren hiztegian, aldiz, ez da testuingururik, eta Betolatzaren dotrinako aukera posible bietan ez da jazotzen.²⁵

²³ Zuazok (2017: 101) definitzen duen Debagoieneko hizkerari datzekio kasu honetan, ez eskualde administratiboa. Aramaio, Oñati eta Leintz ibarrak osatzen dute.

²⁴ Azkuek (1935: 25. oharra) ezaugarri hau Otxandio eta Legutio aldean ere kokatzen du, baina Burgete & Gaminde (1991), Gaminde (1984, 1999) lanetan, aldiz, pluraldun formak jasotzen dituzte herriotan. Zehatzago, Legutio aldean *edun-en objektu 1. eta 2. pertsonako adizkiak (*gau*, *zau*) jasotzen dira, baina bestelakorik ez.

²⁵ Betolatzak, berriz ere, ez du bat egiten A erdi-ekialdeko gainontzeko lekukotasunekin. Ikus dena den 4. oharrean dotrinako hizkeraz esaten dena.

Bigarren geruzan, iragangaitz datibodun aditzak sartzen ditu Erañak (2020: 47-48). Geruza honetan zailagoa da ezer zehaztea, lekukotasun gehienetan ez delako adibiderik ageri. Hala ere, gaur egun Goierri eta Debagoiengan komunztadura falta da, baina ez du ditransitiboetan haina sistematikotasun lekukotasun historikoetan zehar. Gure corpusean, adibidez, Lazarragak baino ez du mota honetako aditzik, eta hauek komunztadura gabe: *onela yragaiten jat gau-egunac* (Laz. A17 1186r). Beste lekukotasunetan ez da adibiderik.

Hirugarrenean *edun-en adizkiak daude. Azken hauek hedatzen ari ziren garai historikoko lehen lekukotasunetan —Lazarragan bietara ageri zaizkigu—, eta Arabako euskararen ahultzea arrazoi, geografikoki eremu txikiago batera zabaldu bide ziren. Multzo nagusi bitan banatzen ditu Erañak (2020: 48-50): objektua 1. eta 2. pertsonakoa denean batetik, eta 3. pertsonakoan bestetik:

Lehenaldiko *edun-en adizkiak singularraren eredura egitearen (lan honetako § 2.4.4) antzeko isoglosa eman izan zaie *gau* eta *zau* erako adizkiei (Altuna 1995: 110), eta Zuazok (2017: 121) Debagoiengan eta Legution kokatzen ditu gaur egun. Gure corpusean lekukotze gutxiago dauka berrikuntza honek, eta Lazarragaren eskuizkribuan baino ez dugu aurkitu: *çaut* (AL:1147r), *çabenorri* (AL:1152r). Gainera, Lazarragaren adibideak 2. pertsonakoak baino ez dira, eta bitasuna dago pluralgile-dunekin batera (*çaitut* A16:77). Honek erakusten du garai hartan hastapenetan zela berrikuntza. Albenizen testuan, aldiz, pluralgilearekin ageri zaizkigu: *zaitudan* (171), *zaitut* (172).

Objektua 3. pertsonakoa denean, aldiz, oraindik ere hedadura murriztagoa du, adibide gehienak Arabako lekukotasunetan dokumentatu baitira. Gaur egun, gainera, ez dago komunztadura falta hau duen hizkerarik bizirik, beraz, Arabara murrizten den berrikuntzatzat jo dezakegu, Zuazok esan bezala (Zuazo 1998b: 184 in Urgell 2020: 710). Gure corpusean Lazarraga —bietara—, Albeniz eta Gamizen testuetan topa genitzake adibideak. Betolatzak ere baditu komunztadura gabeko pare bat, salbuespenak baino ez badira ere.²⁶

- (2) a. *Pelicanooc amorioz / umeac daguianean, / bere odolaz mantenicen dau / guztiac aci artean.* (Laz. A16:89-92).
 b. *onerean irugarren egunean ateraco ditu buruac edetera, çuec socorridu ez badaguiçu* (Laz. AL:1153v).
 c. *ceñac mereci deudan neure pecatuagaitic* (Alb. 171).
 d. *zugatic gauza gustiatic / izten dut oso* (Gam. “Dabilcenchoac” 34-35).

Erañak (2020: 50-51) lantzen duen azken atala adizki sintetiko batzuetan ere ageri den absolutibo pluralaren komunztadura falta da. Aditz trinko gutxi batzuetara murrizten da: Landucci, Lazarraga eta Gamizen *eduki* erroko adizkietan ageri da, baina Larreakoak aditz gehiagotan ere baditu: *orejudo - velarri andiac daucana* (Lcc. 299), *Barri onac dacart* (Laz. A13:1), *bodac daucagu* (Gam. “Veste tunucho berri bat” 16). Gaur egun ere, Oñati eta Leintz-bailaran *eduki*, *ekarri* eta *jakin* aditzetan gertatzen da (Eraña 2020: 51).

²⁶ Zuazok (1998a: 83) azalpena ematen die: “Zenbatzailedun objektu mugagabea izan liteke lehenbizikoan komunztadura ez egiteko arrazoieta eta aditz modala izatea eta objektua bere ondoren etortzea, beharbada, bigarrenean”.

2.4.4. Debagoienean eta Legution **edun*-en iraganeko adizkietan *geuan* ‘genuen’, *zeuan* ‘zenuen’, eta eratorritako formak (*geben/zeben, gemen/zemen, gauen/zauen...*) aurkitzen dira gaur egun. Inguru hauetan **edun*-en iraganeko adizkietan bilakaera analogiko bat gertatu zela ikus daiteke, B sartaldean gertatutakoaren aurkakoa, hain zuzen: B sartaldean singularrekoak pluralezkoen formen eredura egiten dira (*nenduan*), eta kasu honetan pluralak dira singularren eredura egiten direnak (Mitxelena 1963: 49-50).

Hauetaz gain, Arabako herri batzuetan ere dokumentatu dira —Nafarrete, Urrunaga, Urbina— eta araberazko lekukotasunetan ere azaltzen dira (Altuna 1995: 108-110): Albenizen behin topa daiteke (*zaben* ‘zenuen’ 173) eta Lazarragarengan honelako ugari aurkitzen dira. Honek berrikuntzaren fokua Lautada aldean kokatzera garamatza, nahiz eta Arabako beste lekukotasunetan ez agertu. Lazarragaren eskuizkribuan subjektua 2. pertsonakoa denean agertzen zaigu, **edun*-en 1. eta 2. pertsonako komunztadurarik gabekoen adizkien antzean: *ceben* ‘zenituzten’ (Laz. AL:1153r), *cebela* ‘zenituela’ (AL:1151v).

2.4.5. Lazarragaren eskuizkribuan aurkitutako *jakin* eta *jagin* aditzek berezitasun handia daukate euskararen historiaren azterketan: “perpaua jokatugabeko argumentu datiboarekin komunztadura egiten duten aditz jokatugabeen lehen lekukotasunak dirateke euskararen historian” (Mounole 2020: 148). Aditz beregain zein laguntzaile bezala ager daitezkeela azaltzen du, *jagin* partizipio batekin, eta *jakin* partizipio zein aditzoinarekin, eta oro har, *jagin* iragankor gisa ageri da, eta *jakin* iragangaitz gisa. Baliteke *egin* eta **edin* (*ekin*) aditzak egotea hauen azpian (*ibidem*).

Lazarragaren eskuizkribuan nahiko oparoak dira, eta bai Lazarragaren, bai Sasiolaren zatietan ageri dira. Lakarrak (2014 [2011]: 200) adierazi bezala, Arabako euskarari izaera propioa emango liokeen ezaugarri garrantzitsuenetako bat izan daiteke; beste inon aurkitu ezean, bertako ezaugarri eskusibotzat hartu beharrekoa baita:

...baliteke ezaugarri hau esanguratsu bilakatzea A euskalkitzat hartzeko orduan; izan ere, Ak “besteren” (B, G, inoiz GN-ren) ezaugarrien konbinazio berezi hutsa dela dirudi inoiz, ezaugarri propio gabekoa: oraingoan, ordea, ezaugarri honek lehendik ere ezagutu behar zitzaion “orijinaltasun” eta autonomia are markagarriago bihurtzen du. (Lakarra 2014 [2011]: 200)

Ulibarrik (2015: 198), *Dotrinazko Sermiotegiko* esaldi bat azaltzeko baliatzen du *jakin* aditza: *se gure isen eben aurretu yaquin vere areriyoen maliciyeri* (4-79). Horrela, lekukotasunak ezaugarriaren hedadura ez zela lokala adieraziko liguke, eta behintzat Araba sartalderaino iristen zela, ezaugarriari are garrantzia handiagoa emanaz.

2.4.6. Lazarragaren eskuizkribuan, *jagin* eta *jakin* aditz jokatugabeekin batera, datiboarekin lotutako beste adizki batzuk dokumentatu dira: *jago, jagot, ñagon* formako adizki ditransitibo jokatuar dira.²⁷ Zuazok (2018: 904), Bergaran, Antzuolan eta Oñatin egun oraindik ere erabiltzen diren *jat, jao, xao...* adizkiekin lotu zituen.

Lazarragaren eskuizkributik gaur egun arte oro har antzera iraun duten arren, badira batetik besterako aldeak: Erañak dioenez (2020: 72), Lazarragak **edutsi* eta

²⁷ Lan honetan bat egiten dugu Ariztimuñok (2021) proposatutako sudurkari palatalaren hipotesiarekin.

-i(n)- erroekin batera erabiltzen ditu ditransitibo jokatuok, baina Amilletaren testurako (Arejita 1988) jada banaketa osagarrian daudela antzeman daiteke. Honetaz gain, Larreakoaren testuan datibo argumentua 3. pertsona singularra zuten orainaldiko adizkietan baino ez da lekukotzen; Bergara eta Antzuolan, aldiz, 3. pertsona pluralean ere bai, eta azkenaldian iraganeko adizkietara ere ari omen dira zabaltzen (Eraña 2020: 71). Beraz, inguru horretan hedatuz doaz, baina ez 1. eta 2. pertsonetara.

Ariztimuñok (2021), ditransitiboko forma hauen atzean **edadun > *jadun* erroa proposatzen du; eta **edun* erroaren forma datiboduntzat jotzen du. Honetaz gain, aditzon isoglosa zabaldu, eta Araba eta Deba bailarakoez gain Goierriko eta Urolako testuetan agertzen diren *diago* eta tankerako aditzekin lotzen ditu, jatorri bereko aldaeratzat hartuz. Horrela, G mendebaldeko eta A ipar-ekialdeko berrikuntza zahar lokal bat bezala aurkeztu ditu aditzok (Ariztimuño 2020 [2022]).

2.4.7. Lazarragaren eskuizkribuak askorako eman du. Horren beste adibide bat ordura arte dokumentatu gabeko aditz perifrastiko kausatiboen agerpena da: **eradutsi* eta *eragin* laguntzaileekin gauzatzen da, eta trinkoak bezala osatzen dira (Mounole 2020: 189-190).²⁸ **eradutsi* aditzari erreparatuz gero, dituen lau agerpenetatik birritan baino ez du kausatibotasuna adierazten (3a-b), eta beste bietan ditransitibo arrunt bezala jokutzen du (3c-d) (*ibidem*):

- (3) a. *lauoi bardin on erechi ez derausteçu* (Laz. 1145v).
- b. *aserratu deraustaçu, ceurorrec ala guraric* (Laz. 1201r).
- c. *eragocico deraustae damaoc servieta* (Laz. 1195v).
- d. *ez deraustae besteric ateraco* (Laz. 1194v).

Zuazok (2018: 905) dio Aramaion eta Leintz bailaran **erautsi* erroko laguntzaileak erabili izan direla, eta gaur egun galeran daudela. Ormaetxea (2006: 294-295) da hauek biltzen dituen: *darutzet, darutzo, darutzesu* Aramaio eta Arrasaten, baina *deautze, deautzo, deautzesu* Aretxabaletan eta *derautzet, derautzo, derautzesu* Eskoriatzan. Haatik, aditzok ez ditu deskribatzen Lazarragarenek duten faktibotasun balioarekin, “ari izan” eta “jardun” aditzen balioarekin baizik, eta, horretaz gain, Ormaetxeak (*ibidem*) dakartzan adibideetan ez dirudite ditransitiboak. Jada Azkuek (1925: 699; *apud* Ormaetxea 2006: 294) ikusarazi zuen aditz mota hau, eta Orozkon parekide bat zeukala adierazi; bertan, *eragon* aditza erabiltzen da balio berarekin.²⁹

Bat-etortze honi dagokionez, ezin dela halabehar hustzat eman uste dugu, batio desberdina izan arren, oso gutxitan lekukotutako aditz erroa baita. Egia da, bestalde, lekukotasunak hain urriak izateak ez duela azterketa sakon bat egiteko baldintza aproposik ematen, baina komenigarri litzateke etorkizunean gai honi ikuspegi

²⁸ **eradutsi* erroan, Joseba Lakarrak ohartarazten didanez (komunikazio pertsonala), analogia bidez **eradun + -tsi* gertatu dela pentsatu beharra dago, beste aukerak (**edutsi + -ra-*) beste kronologia guztiz desberdin bateko arkaismo oso handi bat erakutsiko bailiguke.

²⁹ Ekialdean, Zuberoan eta Amikuzen, honen antzekoa den *erauntsi* erabiltzen da progresibotasuna adierazteko (Zuazo 2008; *apud* Berro *et al.* 2020: 124-126). Antzekotasuna deigarri izan arren, zaila da bien arteko loturan pentsatzea.

zabalagoa eskaintzea, Lazarraga Debagoienarekin lotuko lukeen beste ezaugarri esklu-sibo baten aurrean ginatkeelako. Gainera, interesgarria da balio bereko *eragon* aditza Orozkon lekukotzea.³⁰

Laburtuz, multzo honetan zazpi ezaugarri sailkatu ditugu. *edun adizkietako erroen poliformismo arkaikoarekin batera, Erdi Aro amaiera aldeko hiru berri-kuntza: *-keta* aditz-izena, pluraleko komunztadura falta eta singularraren eredura egindako pluralak *edun-en lehenaldian (*geben*, *zeben* erako formak). Berrikuntza zaharrak dira —agian XIV.-XV. mende bitartekoak zaharrenak—, jada lehen lekuko-tasunetan ageri baitira, nahiz eta kasu batzuetan oraindik hastapenetan izan (*edun erroko singularraren eredura egindako lehenaldiak zein plural komunztadura faltako azken geruzak).³¹ Beste hirurak (*jagin* eta *jakin* datibodun jokatugabeak, *-a(g)o-* eta *eradutsi erroko aditzak) aurrekoak baino berrikuntza ilunagoak dira eta agerpen gutxi dute corpus historikoan; beraz, badirudi hondarrekoak zirela lehen lekukota-sunetarako. Hain eskusiboak izateak baina, oso garrantzitsuak egiten ditu arabera-ren azterketan.

*Edun-en adizkietako erroetan, gauza asko ageri zaizkigu batera, araberari ego-tzi izan zaion erro poliformismoan batzen direnak: MEZerako proposatu izen den (Zuloaga 2020a; Urrestarazu 2021) *-au-* erroaz gain, horren berrikuntza diren *-eu-*, *-o-*, *-e-* eta *-u-* erroak ere. Debagoiengan, aldiz, ez dugu horrelakorik aurkitu. Polifor-mismo hori, beste eremuetan hautuen bidez forma bakarra nagusitu aurreko egoera-rekin parekatzen du Zuloagak (2020a: 714): “Horietako bakar bat nagusitu aurreko egoera zaharragoa islatzen dute Arabako testuek”.

-keta aditz-izena lehen lekukotasunetik dugu araberako lekukotasun gehienetan. Gaur egun Debagoiengan da bizirik, baina aski argia da berrikuntzaren fokua Araban izan zela, *-eta*-rena bezala, baina berankorragoa.

Plural komunztadura eza Juan Mateo Zabalarengandik hasita Gipuzkoako hego-mendebaldeko hizkeretan kokatu izan da. Hala ere, isoglosaren eremu geografikoa eta Arabako lekukotasun arkaikoetan ageri izanak araberaren berrikuntzat hartzea garamatza. Erañak (2020) deskribatutakoak fokua Lautada eta Gasteiz aldean izan zuen berrikuntza baten hedapen mailakatua erakusten digu, kronologikoki aurrera eginez joan ahala hedadura txikiagoa zabaltzeko aukera izan zuena.

*Edun-en iraganeko aditzetan beste berrikuntza bat ageri zaigu, XVI. mendean zehar zabal zitekeena: *geuen/geben/gemen...* eta *zeuen/zeben/zemen...* tankerako for-mak. Lehenaldiko pluraleko formok singularraren eredura eginak dira. Aztertutako corpusean Lazarraga eta Albenizen baino ez ditugu aurkitu adibideak, baina Deba-goieneko eta Legutioiko hizkeretan ere lekukotu dira oraintsu.

Lazarragaren eskuizkribuan, ordura arte dokumentatu gabeko eta datiboarekin lotutako *jagin* eta *jakin* aditz jokatugabeak lekukotzen dira, bai Lazarragaren za-tian, baita Sasiolarenean ere (Mounole 2020: 148). Datibozko aditzekin lotutako beste erro bat dira *-a(g)o-* adizkiak. Ditrantsitibo hauen historia ondo ezagutzeko

³⁰ Gaur egun administratiboki Orozko Bizkaia izan arren, bai sozialki, bai euskararen aldetik Aiaral-dearekin (batez ere Laudioarekin) lotura handiak izan ditu beti. Bertako hizkerak lotura handiagoak bide ditu A sartaldean egin zenarekin Bkoekin baino (cf. Ulibarri 2008; Gonzalez 2020).

³¹ Ikus Erañak (2020: 51-52) plural komunztadura galeraz ematen duen kronologia.

oraingoz falta den arren, Ariztimuñok (2020 [2022], 2021) jada ematen ditu horien jatorri eta hedadurari buruzko azalpenak, eta aldaera bi behintzat desberdinu daitezkeela: batetik *dia-* hasieradunak, eta bestetik *ja-* dutenak. Lehenak Goierrri eta Urola aldean dokumentatzen dira, gutxi gorabehera; bigarrenak, aldiz, Araba eta Debagoienean.

Azkenik, Lazarragaren eskuizkribuan **eradutsi* erroko lau ditransitibo aurkitu dira. Horietako bik kausatibotasuna adierazten dute. Esan bezala, Leintz bailaran ere jaso dira erro bereko aditz batzuk (*derautzet*, *derautzo*; Ormaetxea 2006: 295), baina adiera semantiko desberdinarekin —progresibotasuna adierazteko—. Beraz, hiru motatan bereizi behar ditugu: Lazarragarengan agertzen diren ditransitibo arruntak; Lazarragaren eskuizkribuko laguntzaile kausatiboa; eta Leintz bailarako balio progresibodunak. Halere, semantikoki desberdinak izan arren, beste inon ere lekukotu ez den **eradutsi* erroaren adizkiak dira denak.

3. Ondorioak

Orotara, lan honetan arabera linguistikoki definitzen jarraitzeko saiakera berri bat eratu dugu. Mitxelenaz (1958) geroztik, zenbait euskalarik heldu diote gai honi, batez ere azken urteotan, 2004an Lazarragaren eskuizkribua (cf. Bilbao *et al.* 2020) aurkitu ostean, bultzada handia ematen ari zaiola baitirudi.

Historian zehar eman izan zaion trataeraren aurkezpen labur bat eginez hasi gara, eta Urgelli (2020) jarraikiz, dialektoa linguistikoki eta geografikoki definitzearen beharraz jardun dugu, auzi honek eman baitio bidea lanaren helburuari. Honen guztiaren ondoren, gure analisi saioari ekin diogu, zortzi lekukotasunetatik abiatuz: bost arabar garbiak (Landucci, Lazarraga, Betolatza, Gamiz eta Albeniz), eta beste hirurak, aldiz, kokatugabeak, baina araberekin lotu izan direnak (Portal, Iturbe eta Sevillako bertsioak), nahiz eta testu gehiago ere izan ditugun kontuan.

Dialektologia diakronikoa (cf. Camino 2008; Lakarra 2014 [2011]; Zuloaga 2020a; Urrestarazu 2021) egitean ezaugarri guztiek ez dutenez garrantzia bera, hedadura geografikoa eta kronologia aintzat hartuz 4 multzo nagusitan bereizi ditugu, Urgellen (2020) ideia geure eginez: A, B eta G lotzen dituztenak —MEZrenak— (§ 2.1); Bk, Ak eta Debagoienak partekatutakoak (§ 2.2); A gainontzeko dialektoekin lotzen dutenak (§ 2.3); eta, azkenik, Aren ezaugarri eskusiboak (§ 2.4).

MEZren ezaugarriak diratekeen ostean, A Brekin lotu eta bereizten duten ezaugarriak jorratu ditugu. Bide honetatik, MEZren barne dialektalizazioan sakondu nahi izan dugu, eta hizkuntza-egoera horren lehen haustura nondik jazo zen zirriboratu. B, A eta Debagoiena lotzen dituzten ezaugarriak bildu ditugu, denak berrikuntza partekatu zaharrak direlako, eta guztiak izan ez arren, asko sistematikoak dira. Hortaz, garrantzitsuak. Bereizten dituzten artean, araberearen ezaugarri eskusiboez gain, gehienak ezaugarri orokorrak dira, hau da, Ak Brekiko gordetzaile jokatu izanari dagozkionak. Beraz, adarkatze bitarra (Lakarra 2014 [2011]: 166-172) jarraituz, datuotatik MEZren barne-dialektalizazioan Ak, Bk eta Debagoienak Grekiko talde bateratuagoa osatu zutela ondoriozta dezakegu. Hemen ikusitako zenbait ezaugarrik, MEZren ondorengo hizkuntza-egoera partekatua definitzeko balio handia izan de-

zaketela uste dugu, hala nola *edutsi erroak, *-gaz* soziatibo singularreko markak, edo *-rean* ablatibo marka emankor gisa gorde izanak (§ 2.1.3).³²

Azkenik, arabera definitzeko garrantzitsuenak diren 7 ezaugarri eskusiboak landu ditugu. Hauek ez dira denak berdinak, eta ez dute dialektoa definitzeko balio bera. Adibidez, *edun erroko adizkietako komuntadura galera (§ 2.4.3), edo singularraren eredura egindako lehenaldiak (§ 2.4.4) berrikuntza modernoak dira, garai historikoan ari direnak zabaltzen. Beste batzuk, aldiz, *-a(g)o-* erroko ditransitiboak, *eradutsi eta *jakin/jagin* aditzak kasu, nahiz eta agerpen gutxi izan corpus historikoan, berrikuntza positibo zaharrak eta eskusiboak dira; beraz, garrantzitsuak.³³ Azken biak zaharrak izateaz gain, lekukotasunetan zabalduek dira: plural komuntadura galera eta *-keta* aditz-izena.

Definizio geografikoari dagokionez, definizio linguistikoan aipatutako ezaugarriak hartu behar dira oinarri, eta ez egungo edo garai jakin bateko eremu administratiboaren mugak, araberekin sarritan egin den bezala (Urgell 2020: 709-710). Beraz, ezaugarrien isoglosak batez ere Araba erdi-ekialdea eta Debagoiena barnebiltzen dituztela kontuan izanda, eremu hori hartu beharko genuke dialektoaren balizko hedadura geografikotzat. Definizio honek aldaketa nagusi bi dakartza Araba lurralde historikoaren mugekin alderatuz:

Lehena Debagoieneko euskara barne hartzea litzateke. Hori, bai A eta Bren arteko harremanean (§ 2.2 eta § 2.3), bai ezaugarri eskusiboetan ere (§ 2.4), araberekin lerrotatzen dela ikusi dugu, bizkaierarekin baino gehiago behintzat. Beraz, lanean zehar noizbehinka aipatu dugunez, Debagoieneko euskara arabertzat hartu behar dela markatzea ezinbesteko zaigu, azkenengo urteotako zenbait lanetan (Lakarra 2017: 61; Zuloaga 2020a: 712-713; Urgell 2020; Eraña 2020: 74-77) proposatu legez. Gainera, hizkuntzazkoek ez ezik, lotura geografiko eta historikoek ere honen alde egiten dute (Zuazo 2006: 152-154).

Bigarrena Araba sartaldeari dagokio. Urgellek (2020: 726) “Araba sartaldeko” eta “Araba sartaldeko” azpi-dialektoak bereizten ditu. Lan honetan ere, Araba sartaldeko lekukotasunek erakusten duten euskara oro har ez dator bat lan honetan aztertutako sartaldeko lekukotasunek islatzen dutenarekin. Dena dela, eremu hartako euskara sakontasunez aztertzea lan honen mugetatik harago geratu da, eta Araba sartaldeko euskara Atik urrunduz eta sartaldeko Brekin lerrotatuz joan ote zen, eta hori noiz gertatu zen esan ahal izateko, etorkizunean gehiago sakontzeko premia ikusten dugu.

Halaber, Aren ertzetako hizkeretan sakontzea komeniko litzateke —hala nola Burundakoa edo Orozkokoa—, horien eta Arabako lekukotasunetako euskararen arteko konparazio-lana zabalduz, eta lanean zehar landutako ezaugarriak uztartuz.

³² Ikusi beharra dago soziatibo singularreko *-gaz* marka inoiz zabalagoa izan ote den, eta lehen lekukotasunetarako eremu murriztagoan gordea. Horrela balitz, agian MEZrako proposatu beharko litzatekeen ezaugarria izan daiteke.

³³ *-a(g)o-* erroko ditransitiboekin, Ariztimuñok (2020 [2022]) proposatutakoaren arabera aditzen isoglosa asko zabaltzen da; hori dela eta, agian arabera definitzeko *ja-* (< **dia-*) bilakabidedun aldaera da kontuan hartu beharko genukeena.

Erreferentziak

- Aldai, Gontzal. 2012. Sobre el origen de Martín Portal, autor de la poesía premiada en Pamplona en 1610. *FLV* 114. 93-117.
- Aldai, Gontzal. 2014. Hacia una periodización de la fragmentación del euskera occidental. *FLV* 118. 221-245.
- Altuna, Fidel. 1995. *Acto contriciocoa eriotzaco orduracò*: Garcia de Albeniz araiarraren araberazko eskuizkribua (1778). *ASJU* 29(1). 83-132.
- Altuna, Fidel. 2002. Arabako euskal testu zahar gehiago: Gamarra eta Luzuriaga. xvii. mendeko bi arabarren lekukotza. In Xabier Artiagoitia & Joseba A. Lakarra (arg.), *Erramu boneta: festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, 21-26. Bilbo: UPV/EHU.
- Arejita, Adolfo. 1988. Amilletaren dotrina. Textoa eta gramatika-oharrak. *Litterae Vasconicae* 4. 99-128.
- Arejita, Adolfo. 1991. xvii. mendeko Bizkaiko amodio-kantu ezezagun bat: *Enojaduric*. *Litterae Vasconicae* 5. 9-20.
- Ariztimuño, Borja. 2020 [2022]. Beste aditz laguntzaile ditransitibo bat Gipuzkoa mendebaldean: *-ag-* erroko formen jatorria eta garapena. *ASJU* 54. <https://doi.org/10.1387/asju.23057>.
- Ariztimuño, Borja. 2021. Lazarragaren eskuizkribuko <nagon> adizkia: grafia-kontu bat baino gehiago. *Uztaro* 118. 81-92. <https://doi.org/10.26876/uztaro.118.2021.4>.
- Arriolabengoa, Julen. 2008. *Euskara Ibarquen-Cachopin kronikan (xvi. mendea)*. Bilbo: Euskaltzaindia & BBK.
- Azkue, Resurrección María. 1935. Evolución de la lengua vasca. *Euskera* 16. 57-120.
- Berro, Ane, Beatriz Fernandez & Itziar Orbegozo. 2020. Gramatikak dialektologiatik ikasi duenaz, dialektologiak gramatikatik ikas dezakeenaz. In Iñaki Camino, Xabier Artiagoitia, Irantzu Epelde & Koldo Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena*. *Koldo Zuazori gorazarre*, 115-133. Bilbo: UPV/EHU.
- Bilbao, Gidor, Ricardo Gómez, Joseba A. Lakarra, Julen Manterola, Céline Mounole & Blanca Urgell. 2020. *Lazarraga Eskuizkribuaren edizioa eta azterketa*, 2 lib. Bilbo: UPV/EHU.
- Bonaparte, Louis Lucien. 1863. *Carte des sept provinces basques montrant la délimitation actuelle de l'euscara et sa division en dialectes, sous dialectes et variétés*. Londres: Stanford's Geographical Establishment.
- Gaminde, Iñaki & Xabier Burgete. 1991. *Otxandioko Euskaraz*. Bilbo: Otxandioko Udala.
- Camino, Iñaki. 2008. Dialektologiaren alderdi kronologikoaz. *FLV* 108. 209-247.
- Camino, Iñaki. 2019. An overview of Basque dialects. In Lenore Grenoble, Pia Lane & Unn Røyneland (arg.), *Linguistic Minorities in Europe Online*. Berlin & Boston: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/lme.9497680>.
- Castaños, Florentino. 1957. El genitivo en vizcaíno antiguo. *BAP* 13. 60-69.
- Eraña, Ane. 2020. *Arabako euskararen aditz-morfologia aztergai*. Gasteiz: UPV/EHUko Master Amaierako Lana.
- Gaminde, Iñaki. 1984. *Aditza bizkaieraz*, 3 lib. Iruña: UEU.
- Gaminde, Iñaki. 1999. Elosu, Nafarrate eta Urrunagako euskaraz. *FLV* 81. 241-262.
- Goikoetxea Maiza, Ion. 1982. *Juan Bautista Gámiz Ruiz de Oteo. Poeta bilingüe alavés del siglo XVIII*. Bilbo & Gasteiz: Euskaltzaindia & Arabako Foru Aldundia.
- Gonzalez, Asier. 2020. *Orozkoko euskara mendebaldeko hizkeren artean*. Gasteiz: UPV/EHUko Master Amaierako Lana.

- Gorrotxategi, Joakin. 1987. Andrés de Poza y el euskera. *ASJU* 21(3). 661-681.
- Kerejeta, Mari Jose. 1991. Notas sobre las poesías premiadas en Pamplona en 1609 y 1610. In Joseba A. Lakarra (arg.). *Memoriae Ludovico Mitxelena magistri sacrum*, 161-183. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Knörr, Henrike. 1986. Betolazaren zenbait berri. *ASJU* 20(2), 499-508.
- Knörr, Henrike. 1998. Euskal-erdal Eguberri kanta (1695). In Henrike Knörr & Koldo Zuazo, *Arabako euskararen lekukoak. Ikerketak eta testuak*, 505-510. Gasteiz: Eusko Legebiltzarra.
- Lakarra, Joseba A. 1985. Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko sermoia. *ASJU* 19(1). 235-281.
- Lakarra, Joseba A. 1986. Bizkaiera zaharra euskalkien artean. *ASJU* 20(3). 639-682.
- Lakarra, Joseba A. 1996. *Refranes y Sentencias (1596): Ikerketak eta edizioa*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Lakarra, Joseba A. 1997. Euskararen historia eta filologia: arazo zahar, bide berri. *ASJU* 31(2). 447-535.
- Lakarra, Joseba A. 2014 [2011]. Gogoetak euskal dialektologia diakronikoaz: Euskara Batu Zaharra berreraiki beharraz eta haren banaketaren ikerketaz. In Irantzu Epelde (arg.), *Euskal dialektologia. Lehena eta oraina (ASJUren gehigarriak 69)*, 155-241. Bilbo: UPV/EHU.
- Lakarra, Joseba A. 2017. Basque and the reconstruction of isolated languages. In Lyle Campbell (arg.), *Language isolates*, 59-99. Londres & New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315750026-3>.
- Lakarra, Joseba A. 2018. Euskararen historiaurrea. In Joakin Gorrotxategi, Iván Igartua & Joseba A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*, 23-229. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.
- Larramendi, Manuel. 1729. *El imposible vencido. Arte de la lengua bascongada*. Salamanca.
- Larramendi, Manuel. 1745. *Diccionario trilingüe del castellano, bascuence, y latín*. Donostia.
- Manterola, Julen. 2015. *Euskararen morfologia historikorako: artikulua eta erakusleak*. Gasteiz: UPV/EHUko doktorego-tesia. <https://addi.ehu.es/handle/10810/15848>.
- Mitxelena, Koldo. 1955. La doctrina cristiana de Betolaza (1596). *ASJU* 2. 43-60.
- Mitxelena, Koldo. 1958. Introducción. In Manuel Agud & Koldo Mitxelena (arg.), *N. Landuchio. Dictionarium linguae cantabricae (1562)*, 7-48. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Mitxelena, Koldo. 1963. *Lenguas y protolenguas*. Salamanca: Universidad de Salamanca.
- Mitxelena, Koldo. 1964. *Textos arcaicos vascos*. Madril: Minotauro.
- Mitxelena, Koldo. 1971. Toponimia, léxico y gramática. *FLV* 9. 241-67.
- Mitxelena, Koldo. 1977. *Fonética histórica vasca*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Mounole, Céline. 2007. Perifrasa zaharra mendebalde eta erdialdeko euskara zaharrean: azterketa kuantifikatiboa eta proposamen berria. *ASJU* 41(1). 67-138.
- Mounole, Céline. 2020. Lazarragaren eskuizkribuko gramatika. In Gidor Bilbao, Ricardo Gómez, Joseba A. Lakarra, Julen Manterola, Céline Mounole & Blanca Urgell, *Lazarraga Eskuizkribuaren edizioa eta azterketa*, 1. lib., 67-235. Bilbo: UPV/EHU.
- Mounole, Céline & Ricardo Gómez. 2018. Euskara zahar eta klasikoa. In Joakin Gorrotxategi, Iván Igartua & Joseba A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*, 469-541. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.
- Mounole, Céline & Joseba A. Lakarra. 2018. Euskara Arkaikoa. In Joakin Gorrotxategi, Iván Igartua & Joseba A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*, 345-468. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.

- Ondartza, Iker. 2020. Zenbait ezaugarri araberaren definiziorako. Gasteiz: UPV/EHUko Gradu Amaierako Lana. <https://addi.ehu.es/handle/10810/49212>.
- Ormaetxea, Jose Luis. 2006. *Aramaioko euskara (azterketa dialektologikoa)*. Bilbo: UPV/EHU.
- Sarasola, Ibon. 1983. Contribución al estudio y edición de textos arcaicos vascos. *ASJU* 17. 69-212.
- Ros, Ander. 2011. Nerbioi goieneko euskararako material gehiago: xvii. mende amaierako Urduñako berba zerrenda bat. *ASJU* 45:1, 387-402.
- Trask, Robert Larry & Richard Coates. 2006. A new early source of basque: The Willughby Glossary of 1664. *Transactions of the Philological Society* 104(3). 331-393.
- Ulibarri, Koldo. 2007. Zenbait ohar J. P. Ulibarriren lexikografia lanez. *Sancho el Sabio* 26. 33-50.
- Ulibarri, Koldo. 2008. Orozkoko euskararen azterketa diakronikorantz hurbiltze bat. *ASJU* 42(1). 191-207.
- Ulibarri, Koldo. 2010a. Jose Pablo Ulibarriren lan bat: *Gaboneco osaste edo berba neurtuac, vizcaytarrentzat. 1826. garren urtian. Litterae vasconicae* 11. 241-264.
- Ulibarri, Koldo. 2010b. *Viva Jesus* dotrina: edizioa eta azterketa. *ASJU* 44(2). 41-154.
- Ulibarri, Koldo. 2011a. 1619. urtean Sevillan argitaraturiko bertsoak: *Cancion en lengua Vascongada o Vizcaya que contiene la sustancia deste Sermon*. *ASJU* 45(1). 361-385.
- Ulibarri, Koldo. 2011b. Euskal testu corpusa osatzen: J. P. Ulibarriren *Egunare eusqueraz-coa erderascotic itzuliya*. *ASJU* 45(2). 71-113.
- Ulibarri, Koldo. 2013. Un nuevo texto para la historiografía vizcaína: *Aerario de la hidalguia y nobleza hespañola y plaza de armas de Vizcaya por Francisco Mendieta, ayalés*. *Oihernart* 28. 173-191.
- Ulibarri, Koldo. 2015. *Dotrinazko sermoitegia: galduriko hizkerak eta dialektologia historikoa*. Gasteiz: UPV/EHUko doktorego-tesia. <https://addi.ehu.es/handle/10810/15971>.
- Urgell, Blanca. 2006. Para la historia del sustantivo verbal en vasco. In Joseba A. Lakarra & Jose Ignacio Hualde (arg.), *Studies in Basque and historical linguistics in memory of R. L. Trask* [= *ASJU* 40(1/2)], 921-948. Donostia & Bilbo: Gipuzkoako Foru Aldundia & UPV/EHU.
- Urgell, Blanca. 2020. Arabako euskara zer da? Gogoetak euskalkien mugez eta haien sailkapenaz. In Iñaki Camino, Xabier Artiagoitia, Irantzu Epelde & Koldo Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena*. Koldo Zuazori gorazarre, 701-735. Bilbo: UPV/EHU.
- Urkizu, Patri. 2009. Un texto olvidado del s. xvii: *Sumario brebea*. *Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca* 14. 207-217. <https://doi.org/10.5944/rllcgv.vol.14.2009.5949>.
- Urrestarazu, Iñigo. 2021. *Gogoetak Euskara Batu Zaharraren hausturaz*. Gasteiz: UPV/EHUko Master Amaierako Lana.
- Zuazo, Koldo. 1989. Arabako euskara. *ASJU* 23(1). 3-48.
- Zuazo, Koldo. 1997. Euskara Araban. *Uztaro* 21. 79-95.
- Zuazo, Koldo. 1998a. Betolatzaren hizkeraz. In Henrike Knörr & Koldo Zuazo, *Arabako euskararen lekukoak. Ikerketak eta testuak*, 73-86. Gasteiz: Eusko Legebiltzarra.
- Zuazo, Koldo. 1998b. Arabako Euskara. In Henrike Knörr & Koldo Zuazo, *Arabako euskararen lekukoak. Ikerketak eta testuak*, 125-189. Gasteiz: Eusko Legebiltzarra.
- Zuazo, Koldo. 1999. Arabako euskararen kokagunea. *FLV* 80. 165-184.

- Zuazo, Koldo. 2006. *Deba ibarreko euskara. Dialektoa eta tokiko batua*. Eibar: Badihardugu Kultur Elkarte.
- Zuazo, Koldo. 2010a. *El euskera y sus dialectos. Origen, evolución y propuestas de futuro*. Irun: Alberdania.
- Zuazo, Koldo. 2010b. *Sakanako euskara. Burundako hizkera*. Iruñea & Bilbo: Nafarroako Gobernu & Euskaltzaindia.
- Zuazo, Koldo. 2012. *Arabako euskara*. Donostia: Elkar.
- Zuazo, Koldo. 2014. *Euskalkiak*. Donostia: Elkar.
- Zuazo, Koldo. 2015. Arabako euskararen gaineko ikerketak. In Maria Jose Ezeizabarrena & Ricardo Gómez (arg.), *Eridenen du zertzaz kontenta: sailkideen omenaldia Henrike Knörr irakasleari (1947-2008)*, 643-660. Bilbo: UPV/EHU.
- Zuazo, Koldo. 2017. *Mendebaldeko euskara*. Donostia: Elkar.
- Zuazo, Koldo. 2018. Deba ibarreko euskara. In Joseba A. Lakarra & Blanca Urgell (arg.), *Studia Philologica et Diachronica in honorem Joakin Gorrotxategi. Vasconica et Aquitanica* [= ASJU 52(1/2)], 899-908. Bilbo: UPV/EHU. <https://doi.org/10.1387/asju.20235>.
- Zuloaga, Eneko. 2020a. *Mendebaldeko euskararen azterketa dialektologiko-diakronikorantz*. Gasteiz: UPV/EHUko doktorego-tesia. <https://addi.ehu.es/handle/10810/49846>.
- Zuloaga, Eneko. 2020b. Isoglosen balioaz eta Mendebaleko Euskara Zaharraren sorreraz. *FLV* 129. 179-234. <https://doi.org/10.35462/FLV129.6>.

Eranskina

Lan honetan zehar aurkeztutako ezaugarriez gain, badira aztertu ditugun beste pare bat, baina arrazoiren bategatik akabuan sailkapen dialektalik egiteko balio izan ez digutenak: *edin adizkietako asimilazioak eta hitz amaieretako *-ainl-an* eta *-uinl-un* txandakatzea.

Lakarrak (1986: 661) aspaldi esan bezala, Bn lehen testuetarik gertatzen da *-adil -edi > -idi* asimilazioa *edin aditz laguntzaileetan, baina ez da Bren berrikuntza esklusiboa; An eta Gn ere dokumentatua baita zenbait testutan, nahiz eta bikoiztasuna egon: Irazusta eta Otxoa Arin gipuzkoarren, eta Landucci, Lazarraga eta Betolatzaren artean. Hauetaz gain, Caminok (2019: § 4.9.4) dioenez, Beriainen ere ageri da asimilazioa. Aipatutako Arabako hiru testuez gain, ez dugu gainerako testuetan honen adibiderik aurkitu gure corpusean: Gamiz (*zaiste* “Dabilcenchoac” 40) eta Albeniz (*zadiz* 167, 168 eta *estadin* 168) dira *edin erroko adizkiak dakartzaten baka-rrak, eta hauek asimilazio gabeak dira.

Baliteke noizbait eremu dialektal jakin bateko ezaugarri bat izana, gerora galduz joan izan dena, baina egia da ezaugarriaren hedadura geografikoak eta bilakabidearen nolokotasunak ezaugarri poligenetikoa izateko aukerak zabalitzen dituela.³⁴ Lan honetan, ez dugu baten edo bestearen alde egiteko adina sakondu, baina etorkizunera begira interesgarria izan daiteke honen berrikuspen bat.

Mitxelena (1958: 28) Landucciren hiztegiaren edizioa egitean, haren euskara Btik bereizten zuen ezaugarrietako bat hitz amaieretan *-ain* eta *-uin* diptongoak gor-

³⁴ Kontuan izan behar da arabarren artean ezaugarri hau daukaten 3 lekukotasunak Euskara Arkai-koakoak direla, eta beste biak xviii. mende amaierakoak.

detzea zela markatu zuen. Desberdintasun dialektal handi bat ez den arren, arreta biztu digu, eta tartetxo bat ematea egoki iruditu zaigu. Aztertutako lekukotasunetan amaierok diptongoarekin agertzen ohi dira, eta Betolatza eta Gamiz dira *-an* eta *-un* egiten duten bakarrak: *ganeti* (Bet. 206), *bigundu* (Gam. “Dabilcenchoac” 40), *ezpanac* (Gam. “Dabilcenchoac” 95). Landuccik (*ezpaina* 240, *muyn* 240), Lazarragak (*gañeti* A28:44), Portalek (*gañean* 43) eta Albenizek (*gueñean* 171) diptongoa egiten dute. Sevillako eta Iturberen poesietan ez dago adibiderik.